

МАЗАЙЛО

— А ви думали! Серце ж, кажу...

ГУБА

— За постановою комісії в справах українізації, що перевірила апарат Донвугілля, звільнено з посади за систематичний і зловмисний опір українізації службовця М. М. Мазайла - Мазеніна...

Ойкнули. Тьотя Мотя розгубилася. До Мазайла:

— Що ж це таке?.. Як це?..

Рина до батька:

— Невже цьому правда, папо?.. Та чого ти мовчиш?

Тьотя і Рина з одного і з другого боку:

— Мино Марковичу!

— Папо!

Дядько Тарас, підійшовши вдивився в Мазайла:

— Він уже ні гу, ні му!.. Ні ге, ні ме — занімів!

МАЗАЙЛИХА

— Голкою, Мино! Язика поколи голкою!..

Тертика до Мокія:

— А ми прийшли врятувати тебе од міщанської стихії... Ближче до комсомолу! Держися комсомолу! Верни руля на комсомол! Ну?

УЛЯ

— Це я... Побачила — наші комсомольці йдуть... Так я покликала на поміч... Я вже до тітки ніколи не поїду.

ТЕРТИКА

— Ну!

Мокій до Улі:

— Ну, Улю!.. (до комсомольців)

Присяги не кажемо тепер...

ГУБА

— Знаю. Це вірш Яновського:
Десять літ будуєм Владу Рад.

Маяком стоїть УСРР.
Нація не піде вже назад!

ТЕРТИКА

— Навпаки,— скоро скажемо всім Мазеніним : гол !

*Ударив м'яча. Губа підбив.
Мокий і собі, Уля собі.*

Прочитали „Мину Мазайла“? Потисніть же руку Літярмаркові за те, що він не пошкодував ні сил, ні коштів для того, щоб дати своїм читачам цю надзвичайної краси річ. Про автора не говоритимемо: це вище за нас. А про саму річ, про „Мину Мазайла“ говорити варт! Правда?

ІНТЕРМЕДІЯ

Автор цих рядків і на виставах і при обговоренні після зачитання „Мини Мазайла“, між іншим, зауважив ось що:

Страшенно, до істерики, ненавидять і автора, і комедію, знаєте хто?

а) Коротконогі жінки. М. Куліш дуже таки ризикнув, подавши оту сентенцію: „Нема нічого гіршого, як коротконога жінка“. Крім того, що він завдав усім жінкам клопоту міряти свої ноги, він просто обурих не менш як відсотків з 50 жінок, що їм природа прикоротила те, чим вони дибають. Маєте тепер: 50% жіноцтва — вороги цієї прекрасної комедії.

б) Українізовані. „По-мойому, гораздо приятнее бити ізнасілованной, нежелі українізованной“ (Тьотя Мотя). Грубезна частина міського населення українізована. Маєте: грубезна частина — вороги цієї прекрасної комедії.

в) — І он (цебто, автор) змог дойти до такого нахальства, що приравняв эту противную українізацію до насілія?! Ах! Ах!

Маєте: всі згвалтовані і всі, хто українізує,— во роги цієї прекрасної комедії.

г) Всі Мيني Мазайли. Всі, кому оте прокляте „ги“ кар'єру поламало.

г) Всі вчителі „правильних проізношеній“. Одне слово— всі ті, хто отим самим „ге“ тільки й живе.

д) Всі „дядьки Тараси з Києва“. Це зрозуміло. Комедія ця та й сам її автор „не з тих Тертик“. А раз „не з тих“— не тільки утримуються, а й ненавидять.

е) Всі Рини, всі Мазайлихи, всі тьоті Моті. Коментарів, я гадаю, тут непотрібно.

е) Рецензенти кількох центральних і кількох провінційальних газет. Чим це пояснити? Я питав. Питав центральних рецензентів:

— Чому „Мина Мазайло“ не може бути актуальною, сценічною, художньою п'єсою?

Відповідь така:

— Етого не может бить!

— Чому цього не може бути?

— Етого не может бить уже потому, что етого не может бить нікогда!

З такими аргументами, як ви бачите, не можна не погодитись.

А провінційні рецензенти (не всі! не всі!) ті просто кажуть: „Скачи, враже, як пан каже“.

І це правильно!

Бачите, скільки миноненависників!

Хто любить „Мину Мазайла“?

Люблять її комсомольці, люблять її робітники, люблять її всі, в кому не згасла ненависть до міщанства, до пошлости, до обивательської глупоти.

А я, цих рядків автор, про одне тільки прошу всіх тих, хто хоч трішечки на мене вважає. Коли я помру, тягніть мене до могили без музики, а йдіть за труною й танцюйте, приспівуючи:

Пахнет сеном над лугами,
Песней душу веселя...

А Толя Петрицький, найкращий із усіх найкращих художників, хай співає:

Только жучка удалая
В рихлом свне, как в волнах,
То взлетая, то ниряя,
Скачет, лая, в попиях.

Тоді „на тім світі я перед престолом всевишнього молитимусь за всіх миноненависників:

— Прости їх, господи, бо не відають вони, що творять...

Простіть, товариші, за затримку — беріться якнайшвидше за „Марка й Марину“ Максима Рильського.

1 *Одного разу, так
за кілька день
До перегонів, що оце
лишень*

МАРКО І МАРИНА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

Глава із поеми¹

*Початись мають, у пекарні челядь
Зібралася. Був час, як тіні стелять
Для ночі постіль з голубих шовків.
Вишневий сад — він тільки но зацвів,
Данину першу виплативши бджолам, —
Дрімав і снів. Далеко десь, над полем,
Накульгувала пісня: певне, хтось
Вів коні на ніч. У ставу зійшлося
Жабине плем'я на гучні розмови.
Гай, гай! Чи ви забулися, братове,
Які то ночі в молодих літах
Нам спати не давали! Що за шлях
Висвічував між чорними дубами!*

¹ Це уривок із поеми, що за тло собі має часи кріпацтва на Україні (XIX ст.). Діється в маєтку пана Людвіга Пшемисловського, куди сусіди з'їхалися на кінські перегони. Марина — нова служниця у Пшемисловського. Тибурцій, далі згаданий — мандрований поет-дивак. Замітальський — сусідній дідич, славний своїми витівками — М. Р.

Та годі з тими юними літами:
Коли пройшли — нехай ідуть під шум.

Оповідач невтомний, дід Наум,
Знавець на куховарстві й пиятиці,
Розказував билиці й небилиці.
Було тут — що й казати! — про відьом,
Що в кішку обертаються, клубком
Під ноги котяться, всім шкоду коять
І корови в дійницю чорну доять, —
А вдень жінки, звичайно, як жінки:
Хоч довгі розпускають язика,
Дак кодло ж їхне все на тім однаке.
А то ще бідолашні вовкулаки!
Одного з них Наумів брат, Матвій,
(Не вірите? Їй-богу, хрест святий!
Небіжчика б спитали Гарасима!)
У сінечках застукав, під дверима,
Рубнув сокирою — ну й зарубав.
По тім Петро шукав і перестав
Свого сина: наче впав у воду.
А сам Наум таку колись пригоду
На очі власні бачив — тому год
Із п'ятдесят. До церкви йшов народ,
Бо малось бути вічнання. Микита
(Усе було він ходить гордовито
Та крутить уси чорні) до вінця
Гафійку вів. Уже і пан-отця
Згодили, напекли і наварили,
Барило оковитої купили
В Яхнянській коршмі, — все було як слід.
І на тобі: відкільсь узявся дід
Старий, як світ, махнув отак рукою,
Очима блиснув, тупнув раз ногою —
І люд увесь, дивуючи, замовк:
Нема Микити, тільки сірий вовк
Завив біля Гафійки, об коліна
Потерся їй, заскиглив, як дитина,

І скоком через улицю побіг, —
А чарівник розтав, неначе сніг,
Як дим розвіявся. Таке бувало!
Та дива різного й тепер чимало
По світу ходить....

Далі перейшло

На те, про що й лягаючи село
І вставши марило: тоді бо саме
Всі кріпаки жилилися чутками,
Що от, мовляв, не за горами день,
Коли... Тихенко навіть співано пісень, —
Тихесенько, бо й стіни мають уші, —
Що мають закінчитися катуші,
Знущання панські. Казано: списав
Цар на папері волю; заховав
Хтось волю ту од люду та чекати
Недовго вже... Любили, наслухати
Молодші про одважних гайдамак.
Перед очима уставав байрак
Та темна ніч, та коні на припоні,
Та ніж свячений у твердій долоні.
— Ех, так би...

— Цитьте! Цитьте і мовчіть!
На слухний час терпливо, діти, ждіть,
На слухний час...

— А то ще Кутерного,
Підлизник панський, пес отой...

— До його, —
У старших мову раптом хтось упав, —
Сьогодні пан сказати посилав,
Щоб із села приведено Марину
Пшеничину...

— Яку? Оту дитину?
— Чого ж? Уже шіснадцятий либонь
Входить їй...

Зненацька як огонь
Спахнув Наум: немов стріла із лука
Була та новина. Його онука

Маринка! І сюди! До двору! Це вже край!
Уже наляділо несите! Та нехай
Із тими бавився б, що добре знають,
Чого пани в покої закликають —
І немоцну навчилися гріти плоть...
А, голову б ту лису розколоть
Надвое! Випекти б ті очі кляті!
Але Наум мовчить — бо піч у хаті,
Бо під вікном щось ніби шелестить...
Навчило горе почуття тайть,
Навчило лихо зуплювати зуби...
Мариночка! Дівча лагідне й любе!

Не раз, було, як випаде коли
Година вільна (бо таки ж були
І для раба години вільні часом!),
Наум, підперезавшись ветхим пасом
За пазуху щось потай ісхова
І йде в село: його дочка, вдова,
Старого звичайненько привітає,
А він уже гостинця добуває
З-за пазухи. Неначе мишеня,
Що з нірки вибігло посеред дня,
Пробігло хатою — і знов у нірку,
Так дівчинка майне то при одвірку,
То при вікні, то знову на печі...
— Ану вгадай, онуко, — калачі
Чи щось солодше в узликові цьому?
І зморшки розпливаються старому,
Як соняшне проміння восени
По сивім обрії...

Були й сини
Колись у нього — шкода й споминати,
Минулося....

І тістечка, й цукати,
Украдені від панського стола —
Украдені! — ласіечка мала
Зубами молодими розгризала...

Та чи ж на те росла і виростала
Коса у неї пишна і густа,
Щоб мишеня для ситого кота
Було поживою? А, грім би з неба!...
Але Наум мовчить: мовчати треба:
Не за горами, може, слушний час.

2 Наївний люд в Шампані світлій пас
Наївні череди. Бреніли роси,
Дзвінки співали. Чом же стоголосий
Котився стогін по ясній землі?
Чому вони — дофіни, королі
І лицарі в мисюрках, у шоломах
Не йшли шукать по землях невідомих
Жінок і золота? Чому вони
Копитами грабіжної війни
Веселі виноградники топтали?
Чому своїм підданцям не давали
У мирному убожестві зростать?
Чом Каїнова налягла печать
На тихе чоло Франції?

Пожари

Змітали села. Ніби голос кари,
Лунали грізно сурми бойові, —
А на траві, на вквітчаній траві,
Що їй би тільки щасних колахати,
В обійми хижі падали дівчата —
Солодка здобич диких вояків,
І увіт, що для коханого розувів,
Рука гвалтовна жадібно зривала.
Дарма їх мука, скарга їх лунала
Стократною луною до небес.
Дарма побожний люд молив чудес
І миродайних у блакиті видив! —
Ніхто рятунку ані знав, ні відав.

І дівчина, пастушка молода,
Дім отчий для отчизни покида:
Уже їй кіз на пагорбах не пасти.

На чорному коні, у сяйві власти,
В одежі білій виїде вона —
І їй до ніг приклониться війна
І килима простелить перемога.
А ти ж, а ти, моя пастушко вбога,
Марино простосерда! Нащо ти
Із рідних лук рокована піти
До панських озолочених покоїв?
Не для борні, не для звитяжних воїв
Покинеш, доню, череду свою!
Хоч би в солодкому зомліть бою!
Хоч би згоріти так, як та згоріла!
Ні: мед хмільний недіткнутого тіла
Старі, жадливі вицідять уста,
І заміє пісенька проста,
Що росяними ранками вродилась...
Марино! Серце! Чом ти не втопилась?

Та знай: росте — вже й ручки простяга —
Не Орлеанська діва, ні! Друга,
Величніша й сміліша. Горду діву
Народ зачав під грім святого гніву,
У блискавицях, в бурі народив...
І виросте, і вже не королів,
І не дофінів виїде рятувати, —
Невільників на вільне скличе свято.
Гей, бідарі по селах, по містах!
Прийде той день — і станете під стяг,
Що грав, ніби полум'я пожару,
І мсту гнобителям, і ситим кару,
І радість визволенням приріка.
І потечуть народи, як ріка,
Одна ріка в єдине, горде море, —
І стоїн ваш, і ваші муки й горе,
І сльози, що палають і печуть,
Трояндами земними розцвітуть.
З Лише Марко уміє догодити,
Як часом пан, капризний і сердитий

(Подагра, старість, нелади, нудьга...)

Ісхоче виїхати. Запряга

Марко в ридван улюблені араби

І — но, кохані!

Вже ж Марка небаби

Ніхто б не міг у світі перейти!

Шумлять гаї, гудуть тонкі мости,

Зміясті вигинаються дороги

І сонце коням падає під ноги.

А він сидить, вродливий та стрункий,

І грою непохитної руки

Старого конелюба потішає.

„Той машталір, хто кінську душу знає“ —

Пан Пшемисловський любить примовлять.

І справді — коні як огонь горять,

Летять як вітер, слухають як діти, —

Марко бо вмів з ними говорити,

Хоча здебільшого якраз мовчить.

Буť фурманом — не віршики ліпить!

Лише щоб розминутися з шаблемою

Його я не зрівняю з фаетоном.

А дід Марків — той у бувальцях був.

Коли народ, як чорна ніч, загув,

Зібравшись святити у діброві

Дзвінкі ножі, коли Залізнякові

Подав правицю Гонта, — серед тих,

Кого пророк у віршах огняних

Синами, дітьми, квітами взиває

І славою нетлінною вінчає,

Кіндрат Небаба із найперших став.

Од нього в спадщину Марко й дістав

Веселі очі, рухи гордовиті

Та сміливість — найвищий дар у світі.

То ж не одна, спираючись на тин,

Як проїздить чи переходить він,

Поляне, зашаріється та й блисне

Очима так, аж тому серце стисне.
Ой, Марку, Марку! Від дівочих брів
Добра не жди!

Раз поглядом зустрів
Марику він — вона йшла полоти
Картоплю на вгороді...

Серце! Що ти
Пригадуєш! Чому ти знов болиш?
Чому — немов на провесні шпориш
На збитій, стоптаній росте дорозі —
Чуття забуті і забуті сльози
Там виникають, де усе пройшло?
Та менше з тим. Марко через село
Із паном їхав. Глянула Марина —
Він позирнув — і та одна хвилина
Обом їм позначила цілий вік.
Проїхав, оглянувся раз — і зник
У куряві. А сонце по-новому
Світилося у небі голубому.

Тибурцій якось порівняв гарем
У пана Людвіга (ми назовем
Річ власним ім'ям) з китицею квітів:
Там пелюсток рожевий Теокритів,
Там лілія, вербена ніжна там,
Фіялка скромна... Пан Тибурцій сам
Ладен би був зірвать хоч найскромнішу,
Дарма що підтоптався, що на мишу
Стареньку схожий в кожушку своїм,
Котрий вродився чи не разом з ним
І став йому немов за другу шкуру...
Та Людвіг має не таку натуру,
Щоб розкидатися своїм добром.
Вже й паничі звивалися кругом,
Щоб ухопити краплю меду того, —
Але дарма! Не вдіяти нічого!
От і тепер (гадав старий поет,
Облизуючися) нова у букет

Попала квітка, свіжа і невинна, —
 Та тільки й того, що ім'я Марина
 Він похопив, — і раз їй підморгнув...
 От стариган! Яке добро здобув! —
 І пан Тибуцій, заздрощами повен,
 Німує серед людських перемовин
 І галасу гостей не поміча:
 На коні дивиться, — а з-за плеча
 Нема — нема, та й знов туди погляне,
 Куди вже зір і Густава, й Мар'яна¹⁾
 Не раз, не два цікаво забівав...
 Ну й Людвіг! Ну й цукерочка доп'яв!

А що ж Марко? Не забійай, читачу:
 Усьому місце я своє назначу
 І кожному дорогу приділю.
 А як епічний над усе люблю
 Високий лад, розлогий та повільний,
 То погляд спостережливий і пильний
 Туди звертаю, де шумлять бичі,
 Де б'ються об заклади паничі
 Де Замітальського хвилює пузо...
 Благослови ж мене, примхлива музо!

Невже ж і Максима І Н Т Е Р М Е Д І Я
 Рильського треба
 вам, читачі ви наші дорогі, „рекомендувати“?
 Це ж той самий Максим Рильський, що — пам'я-
 таєте? — колись сказав:

Я молодий і чистий,
 Як вічність молодий!

Це ж той самий Максим Рильський, що давно,
 ще, дорогі наші читачі, людей побачив:

Глянь: понад полями
 Як дими встають...

¹ Паничі — гості. М. Р.

Мамо, тепла мамо.
Люди, люди йдуть.

Він, Максим Рильський, і тепер „як вічність молодий“.

Він, Максим Рильський, і тепер людей бачить. І не тільки наших, сучасних людей бачить Максим Рильський, а й людей ХІХ століття, коли наші з вами діди й прадіди стогнали під батіжжям панським, а бабів і прабабів наших, коли були в їх ясні очі й пишні перса, водили до панських покоїв, де слиняві й шолудиві пани бабів і прабабів наших дзвінкого дівочтва позбавляли...

Сьогодні пан сказати посилав,
Щоб із села приведено Марину
Пшеничину...

Читайте, читайте, товаришочки наші дорогі, як нашим дідам жилося. Читайте й порівнюйте. Скиглимо ж — пошли нам господи здоров'я, що недобре нам живеться, що не гаразд нам ведеться. Читайте. Вчитуйтесь. А ми тимчасом попросимо, щоб Максима Рильського:

Благословила примхлива муза
Замітальського змалювати нам пузо...

Та так змалювати, щоб усім Замітальським, коли доведеться, ми цілили іменно в пузо... в пузо! в пузо!

Обрії бо, величні обрії, і на сході й на заході заставляють нам ті пуза.

Хай благословить.

І Фогель ішов на злочин
одверто і свідомо. Не
ховався ні від себе, ні від
друзів, і, на диво, вони підтримували його, співчували,
боронили од провалу і до певної міри допомагали

А В І О М Е Х А Н І К

ВОЛОДИМИР КУЗЬМІЧ

йому. І одночасно, як це не парадоксально, мовчали, ховали кінці злочину перед чужими людьми, що вдерлися до їхньої країни.

Підготовка знову таки не хвилювала Фогеля, не бентежила, і думи його були чисті і кристальні, як повітряний океан ранком в часи польоту. Ніщо не мучило його, і сон був покійний, як завжди після впертої роботи, коли примчиш з ангарів додому і стомлений гепнешся в ліжку, аби швидше відпочити.

Злочин цей мав характерні і дивні прикмети: Фогель ховав зброю й вибухові речовини, але не збирався вбивати людей; бажав зла — і не мав лити крові; хотів нищити людське — і щиросердо любив усе людське.

Фогель ішов просто, не вагаючись. І дивно — вчора це не мало ознак злочинності. Двадцять годин тому — це було підготовкою до героїчного кроку, захованого і таємного. Героїзм заради відчизни не виходив на світ, не чекав слави й похвал.

Навіть Вільгельм Ронье, його військовий начальник, просив зробити це якомога таємніше.

— Ось вам усі щидулки. Ідіть! Але з першим сигналом небезпеки нищіть сліди замаху і, коли не буде іншого виходу, кінчайте життя самогубством. Гірше для нас, коли ви лишитесь жити, бо факт вашого існування видасть нас з головою нашим ворогам!

І раптом Фогель відчув холодний дотик металічної коробки. Вільгельм Ронье, лейтенант цепеліна „LC—18“, передав йому до рук пекельну машину і зник в нічній темряві ангара.

Фогель стояв з чудним настроєм таємниці і довго дивився на лейтенанта, що крокував у напрямі західних дверей.

Темрява висіла над ним густою сіткою, а скляний дах здався білим порешетованим проваллям серед чорних стін великої будови, що давала притулок залізним дзюбатим птахам.

Роньє розплився темною плямою олії, а Фогель встояв з чудернацьким подивом на обличчі і машинально мацав пучками тіло пекельної машини.

Він ішов на героїчний вчинок. Шляхетність цього вчинку підносила догори усі почуття, бо він знав, що ніхто не пізнає його імені, що жаден німець не вимовить прізвище Фогель, коли прочитає в газетах, що невідомий ІКС досяг своєї мети і задовольнив жадання помсти усієї німецької нації.

Фогель нарешті поворухнувся і згадав, що надходить час дії. Справді, на ратуші близького містечка дзигарі оддзенькали покладену кількість північних ударів і змовкли, наче подаючи сигнал наступу нового ранку.

Притамованими кроками пройшов Фогель ангар — місце змови — і попрямував до дальнього елінгу.

Ніщо не затримувало напруженої уваги нічного героя. Лише думки грали в довгої лози і гналися одна за одною на коротенькій відстані порваних хвилин.

Вартові... охорона... перепустки... Контроль Міжнародної Репараційної Комісії... — все злилося з рук, як жирна вода.

Фогель легко пройшов в елінг і дістався великої купи змотаних крицевих канатів. Поза ними чудово пробиратися — і Отто, не зупиняючись, продерся до гондоли щепеліна.

Тут він спинився і раптом замислився, здивований урочистим мовчанням довжелезного гіганта. Отто не зважав, що він витрачає час, що його можуть застати на місці злочину і знайти докази замаху.

Це не турбувало його.

Вразило Отто одно явище — таке звичайне і дрібне. Але воно мало величезний вплив на психічний стан авіомеханіка. Кострубаті брови збіглися, враз майнули темним рельєфом на лобі і застигли нерухомі, як помаху двох крил.

Отто побачив вогонь і власне не вогонь, а трістий одбиток далекого кострища. Десять кілометра

од них грілися вартові, а тут на склі полум'я оддзеркалилося на бокових вітринах елінга і впало скісним жмутком тихого проміння на горішний такелаж цепеліна.

Чи то ватра розгорілася, чи просто вітер дунув на кострище, полум'я раптом одбилося на пукатих металевих боках великого повітряного корабля.

Цепелін заграв виблиском вогню і від цього став рельєфним та видким. Вгорі заблищало тонке сплетіння сталевих нервів і цепелін немов ожив. Він виріс у височінь і наче розбух, шукаючи простору для свого великого тіла.

Отто зніяковів. Який він нікчемний, непомітний перед цією організованою масою сталі, водню й полотна! Який колос — „LC—18“, красунь — цепелін порівняно з ним!

Фогель іде проти нього. Іде проти свого коханого годованця, своєї домівки, проти себе.

А що казати про елінг, що мусить згинутися разом з „LC—18“, хоч про його технічну красу згадував увесь світ. Елінг — велетенська скляна печера для повітряного циклопа буде знищений за якісь три години!

Фогелеві стало сумно. Розпаленими очима він шукав те місце, де вигравав вогник, і бачив лише одну темряву. Правда, він знайшов і змірив його висоту. Та од чорноти височінь здалася ще більшою. Могильна фантастика війнула йому в лице.

Схопившись, Отто швидко одімкнув двері гондоли, вліз туди і подався до кабіни машиніста. Це конче потрібно зробити, бо в кабіні є хід до середини корабля і там серед сімнадцяти колосальних камер, надутих воднем, він покладе пекельну машину.

Там же він заведе її і, не боячись нікого, засвітить потайного ліхтарика, поставить стрілки на дві години і три хвилини. Все це вночі, без жадного свідка. На дві і три хвилини! Це романтичний наказ Ронье — його начальника! Не в дванадцять, бо

це — шаблонно. В дві — всі краще сплять! В дві зоряна гіпноза сну знесило увагу людей! А три хвилини — то надбавка для кращого відчуття героїзму.

Фогель квапився і де-не-де шарудів листами погано прикованої жерсти. Це його злило. Нині в самому щепеліні він загубив усякий контроль над собою. Змова здійснювалась, і він почав хвилюватися, як кожний хоробрий герой, що потрапляє в безлюдну тишу.

Думка, що він у гондолі, збентежила його. А спомин про вогники на обшивці корпусу „LC — 18“ на-малював Отто злічне обличчя зрадженої істоти.

Він ішов руйнувати не себе, а працю людську. І тепер, коли руки торкалися речей, металічний холодок лякав механіка. Хтось прокинувся в залізі і біг за ним по п'ятах, просовував з усіх боків численні холодні руки і хапав за руки та ноги кістлявими пучками. Осіння прохолода пливла за ним і бігла мурашками по спині.

Фогель вилаявся стиха і, намагаючись не торкатися руками, просувався вперед серед безладдя в гондолі. Та, стукнувшись лобом, він зупинився і злякався... самого себе.

Магічна темрява охопила голову обценьками і все закружляло в зелено-блискучому колі безбарвних стомлених очей.

Заговорив щепелін, ожила праця в залізних мускулах і кожний поручень, кожний апарат кричав про своє заковане існування. Закричала накопичена праця поколінь! Піт робітників, піт інженера-будівника, злитий в один сталевий басейн, прокинувся і заходив тремтливими хвилями божевільного галасу. Метал заскавучав, немов передчуваючи власну загибель. А тіні тих, хто будував, мучився, страждав, оточили щепелін і кожною гайкою в бантиках та карксі заголосили з довгими страшенними прокляттями.

Отто знову бачив виблиск вогню по щепеліні. Так, це надмірний злочин! Нищити сконденсовану

працю — це не тільки руйнувати метал, палити водень, а ображати пам'ять померлих працівників.

Отто знову бачив покійника батька, але не в могилі, і не воскреслого. Його батько жив в десятках тисяч заклопок оцього цепеніна та елінгу. Діди лежали кістками під фундаментом цієї будови, а численні брати, розкидані війною по фронтах, продовжували життя в тонкому плетиві сталевих тросів і хемізованих полотнах водневих куль.

Три покоління матеріалізувало свою працю, і от Фогель — одщепенець людського роду — йде з пекельною машиною на їхні творчі зусилля, щоб лишити зруйнований монумент надхнення — сірий попіл і спалені ребра залізних страхіть!

І вже не знаючи як, Фогель заліз до кабіни машиніста. Тут було менше заліза, і він з великою насолодою простяг руку на аksamитову канапу, щоб відпочити від неприємних дотиків металу.

Отто схилився на канапу і замислився. Що робити? Як зберегти „ЛС — 18“?

Перше в житті переживав Фогель таке. Такого не траплялося, коли їхні дванадцять цепенів налетіли на Лондон і коли він, авіомеханік на „ЛС — 18“, допомагав скидати бомби з гондоли у безвість — на чорні квартали глибокого повітряного дна.

Нижній оксамит трохи заспокоїв Фогеля. Три хвилини вагання — і знову перед ним постала згадка про Версальську угоду, про репарації.

— Цепеніни конфіскують! „ЛС — 18“, „ЛС — 19“, заберуть англійці і скористують проти його нації, проти Фогеля! Батькова праця, попавши у ворожий табір з нагодою нової війни, вб'є коли не Отто, то його земляків.

Висновок вплив ясний, рішучий. Аналіза доведена до кінця, і Фогель може радіти з місії, дорученої йому його начальником — лйтенантом Роньє.

Німець твердо підвівся з канапи і, повний жадоби помсти, відчинив дверинку водневих камер.

Там темною стежкою протяглася довга смуга покладених дощок. Потайний ліхтарик освітлив шлях, і Фогель тихою ходою подався до дев'ятого бальйону, щоб зірвати цепеліна з центру.

II Розмова точилася більше години, брати ні до чого не дійшли. А як дивно. Вони мали волю, сили думок. В їхніх руках була ініціатива. Вони старанно обмірковували пляни на майбутнє, обговорювали кожний крок і проте бачили, що проти рожна не попреш. Мабуть, доведеться їм обоїм залишити авіацію і вивчатися на поганеньких професорів аеродинаміки та викладати метеорологію на цивільних курсах повітроплавства.

— Кінець війні! Німеччину скинено з рахунку! — сумно промовив Роньє-старший, схиляючи голову на бік і дивлячись у вічі Вільгельмові.

— Ганебний кінець! — сумно повторив Роньє-молодший і знову замислився.

Що робить? Що заподіяти? Кидати авіацію — укохану діяльність, не вилітати ранками у блакить, не зустрічати сонце у височині і не стрибати через хмари?

А все сталося через оту прокляту Антанту, через її жалюгідну загребучість. Все почалось з часів, коли на землях Райнлянду з'явилася Інтернаційна Репараційна Комісія.

Капітали Вольфганга і знання та досвід Вільгельма загубили усяку вартість, відколи по всіх фортецях, заводах і ангарах з'явилися накази головного комісара окупаційної зони.

- ... нищити фортеці, зривати їх у повітря.
- ... зносити вали, руйнувати надземні й підземні споруди.
- ... конфіскувати арсенали, накласти арешт на їхні склади.
- ... конфіскувати усю військову флоту.
- ... накласти арешт на усю торговельну флоту, щоб забезпечити позов Бельгії, Франції і зруйнованої Польщі.
- ... гармати, гавбиці — на злам у металургійну промисловість Антанти.
- ... дирижаблі жорсткого типу (цепеліни) конфіскувати.
- ... авіодвигуни знищити.
- ... літаки — те саме.

І багато, багато пунктів та пактів згадувалось у цю безсонну ніч обом братам. На всьому поклала одбиток Версальська нікчемна розбійницька угода. Всім ввижалось: не жити однині Німеччині, загине вона на радість ворожого табору. Вмре затиснена, закайданена в общеньки боргових рахунків, ім'я же їм — репарації. Загине її промисловість, подохне її пролетаріят, а капітали промисловців переллються золотим водоспадом в кишені антантових підприємців.

Вольфганг і Вільгельм довго мовчали. Нерадісна перспектива малювалася їм у майбутньому.

На енергію накинено саван.

Ініціативі — нагла смерть.

— Брате! — раптом озвався Вільгельм.

Вольфганг підняв сухі очі.

— Слухай, брате. Я не думаю, щоб ти загубив нух капіталіста! Я знаю, що ти старий біржовий вовк і не мені — молодшому — вчити тебе! Не забувай, що в кожній забороні єсть щілина, у яку можна пролізти. Нема смерти без життя! Якби не розшматували нашу любов батьківщину, власники золотого фонду (це — ми!) не повинні губити надії. Я пропоную тобі... навіть не пропоную, а морально зобов'язую піти таким шляхом!

І рішучий Вільгельм, повний військового запалу, запалив своїми думками брата. Вони обое мусять кинути виклик отим інтернаціональним дурням, що чекають смерти своїх конкурентів. Капітал живе! Промисловці мусять діяти! Їхня кляса ще має багато сил, і от хай побачить майбутнє покоління, якими чудовими квітками розтрояндило сірі руїни повоєнної Німеччини. Хіба їм заборонена цивільна авіація? Хіба для них обох не є щастя — відновити здоровий рух золотої крові в побитому знівечиному тілі їхньої вітчизни?

— Це вдячна задача! Ми відкриємо авіозавод цивільних машин і скористаємось із численного попиту далеких країн, як от...

Далі Вільгельм перелічив кілька поважних країн та республік, бідних на авіацію.

— А сили де візьмемо? — спитав Вольфганг, підозріло ставлячись до фантастичної пропозиції брата.

— Демобілізовані літуни, авіатори, інженери, механіки — всі до наших послуг? Зайвина робочої сили!

Вільгельм, розумний син своєї класи, не довго переконував брата і нарешті довів, що їхня авіофірма за п'ять років поверне капітали з обороту.

— Та з людьми, подібними нам, плюс сотня Фогелів, не поспорить жадна країна!

— Я вірю тобі, любий брате! Але я хочу моральної запоруки! Доведи чимнебудь, що ти — прекрасний організатор! Я хочу мати доказ твоєї обачності! Коли хоч одне, звичайно, самостійне завдання буде вирішене, я оддам свої скарби на службу тобі! А покищо ризикування, на мою думку, надзвичайно велике!

Вільгельм зрозумів Вольфганга і... не тягнувши розмови, пропонував заклад.

— Сьогодні я, Роньє - молодший натиснув на „я“, і моя команда виконує сміливий плян. В дві години і три хвилини ночі ми спалимо дирижабль „LC — 18“! Якщо нас викриє охорона і ми не сховаємо слідів, значить, я — нікчемний організатор!

Вольфганг кілька секунд дивився на нього, нарешті протяг руку і з'єднав її з братовою.

— Я згоджуюсь на заклад!

Усмішка пронизала обличчя обох Роньє. Очі молодшого вигравали запалом. Енергія шукала виходу і немов одбилась у зіниці. Тонкий ніс прикрашав обличчя, а ластовиння нервово роздувалось під час розмови.

Роньє - старший був спокійніший за брата. Солідна вага прожитих років змила слід буйної молодости і лише прищурені очі та скептично стулені уста свідчили про постійний рух урівноважених думок.

— Ще тридцять три хвилини чекання! — сказав Вільгельм...

Ляйтенант чекав Фогеля в себе дома і нетерпляче поглядав на годинника. В сорок на другу, себто за двадцять три хвилини до вибуху, механік мав повернутися і докладно розповісти про свою місію.

В одну годину сорок п'ять хвилин Фогеля не було в Роньє. Можливо, Отто десь недалеко від будинку Роньє.

Але хвилини бігли за хвилинами і стрілка дзигарів сунула по цифербляту, наближаючись мечем до останньої хвилики, щоб розрізати її надвое.

Роньє - старший за радою брата покинув Вільгельма на самоті.

Нудне і страшне чекання вплинуло на ляйтенанта. Може, їх вистежили, викрили? Може, через мить до кімнати увійдуть чемні французи і запросять до авто, щоб...

Ні! Він мусить іти, знайти Фогеля, і коли справа безпорадна, чи врятувати його та заплутати сліди так, щоб жадний антантівський слідчий не міг знайти початку.

З цими думами Вільгельм вийшов з кімнати і, ледве натягнувши шинелю, промайнув темною плямою біля воріт.

Загуло авто, і в наступну хвилину колеса зачлюпали в дощових калюжах.

— На аеродром! Зупиняйтесь, не доїжджаючи п'ятсот метрів.

III Тихо над елінгом колисались антени величної радіостанції і тихо плакали. Ішов осінній дощ і пронизлива мла набігала хвилями на Вестгольц.

Антени тремтіли і шукали захисту в обіймах зрадливого вітру. Але він налітав з невідомих гонів і воюючою рукою збивав дощові сльози.

Радіо працювало вночі і антени-сестри переживали жахну безсонну ніч.

„Готуються з амахи на низку щепелінів.

Комісія контролю пропонує негайно до трьох годин ночі лянути території елінгів та аеродромів.

Головний комісар“.

Радисти стримано поводили олівцями, розшифровуючи радіограми, а комісар надсилав нові.

„З завтрішнього дня рішуче наказую приступити до знищення авіодвигунів у кількості 37.000.

Для руйнації конче потрібно мобілізувати всі технічні сили. Двигуни порозкидати по полях, розстрілювати з гармат, палити на кострищах, перепилювати на частки, давити танками, підривати, топити у річках, в озерах тощо.

Три гарматних дивізіони уже вирушили в путь.

П'ять танкових бригад у путі до ангарів і авіоскелів“.

Радисти-англійці сиділи біля ангарів і весело посміхалися, а німці полотніли, читаючи накази.

„Ще раз пропоную посилити охорону елінгів...“

Французи-офіцери раз за разом отримували сповіщення і дивувалися: відкіля в ангарі візьмуться змовці, раз їх так обачно охоронює військо кількох націй.

Правда, вони ретельно виконували накази і дивувалися щоразу, чому головний комісар окупаційної зони підозрілий до нестерпучості.

Охорона — на ять! Кожних три години — огляд. І покищо не помічено нічого непевного. Ніяких ознак підготовки.

І нащо вони оці набридлі радіограми?

„Вестгольц. Аеродром.

Сповістіть докладно, чому не заарештований лейтенант щепеліна „LC — 18“ Вільгельм Роньє?

1 г. 45 хв. 20. X. 19“.

Військовий комендант, типовий представник Нью-Йоркських „Янкі“, стомлено відповідав, що нема жадних підстав на це, бо Вільгельма Роньє вже два місяці, як звільнено в демісію.

„Тоді накладіть на нього хатній арешт.

1 г. 49 хв. 20. X. 19“.

„Виконаємо!“ — одповів Вестгольц.

Головний комісар не вгамовувався і знову запитував :

„Сповідіть, хто з екіпажу „LC — 18“ чи „LC — 19“ навіщав Вільгельма Роньє за останній тиждень? Чи не було серед візитантів тих, що й досі обслуговують ангари та елінги? 1 г. 55 хв. 20. X. 19“.

Комендант пообіцяв на ранок надіслати точну відповідь. Три хвилини мовчав етер, і радіохвиля центральної військової станції не шматувала блакиті.

„Янкі“ мав відійти від приймача, як етер заіскрився знову.

О першій годині п'ятдесят вісім хвилин на антенах затремтіла нова радіограма.

„Негайно приготуйте цепеліна „LC — 18“ на чотири години ранку для відльоту на Брюсель. У шість прилетять із Кельну на літаках члени приймальної комісії. Гол. комісар“.

Комендант занотував наказа і подався до елінгу, аби здійснити його. Він вийшов з помешкання радіостанції і моментально опинився в потоках бурхливого дощу. Закутаний в плаща, він тихенько переходив дворище аеродрому і, коли до елінгів залишалося не більше, як сотня метрів, він помітив постать, що прудко йшла назустріч, очевидно, схвилована несподіваним явищем чи відкриттям.

— Ви комендант? — закричала вона по-англійськи з явним німецьким акцентом.

— Я! — одповів „янкі“. — Ви щось маєте сказати?

— Так! Вся французька варта біля елінгу „LC — 18“ спить. Біля трьох чатових ми знайшли платки з хлороформом. Їм потрібна негайна медична допомога!

Комендант сполотнів і, не зважаючи на флегматичність, схопився за серце. Насувалося щось безперечно страшне. Головний комісар мав рацію турбуватися. Механічно він заголив ліву руку, глянув на годинника.

Дощ ударив по склу косим жмутком, але великий ліхтар, що гойдався од вітру, встиг освітлити циферблята. Було дві години й одна хвилина.

— Чатових треба рятувати! Чуєте? Я йду по лікаря!

Комендант одним поглядом змірив постать невідомого і зараз вирішив, що це — порядна, щира людина.

Коли постать звернула за ріг будинку, комендант крикнув навздогін:

— Ваше прізвище? Ви, здається, служите тут?

— Так, я Фогель - механік.

Гукнувши на вартового, комендант провів поглядом людину до брами, а потім вийняв свисток і зчинив тривогу. З караульної команди вибігло до сорока душ і оточили коменданта.

Дощ по - старому дзвенів тисячами порваних струн і кожна з них дзенькала тихим плеском упалих крапель. На аеродромі панувала нервова притамована тиша.

— Вони тут! Накрийте їх тихо — без галасу!

— Затримуйте всіх!

Останні хвильки нечуваної змови котилися униз, як засохлі горошини. Раптом в елінгу всередині зафурчав невідомий апарат, щось зашаруділо і немов вогнена гадюка поповзла попід низом оболонки.

Пекельна машина розгортала своє смертне коло п'ять секунд. Восьма і десята камера загорнулись внизу запальною биндою динаміту...

Молодчина Фогель! Зумів обдурити коменданта! Зумів усипити хлороформом трьох вартових і, ризикуючи життям, видертись з отого ненависного елінгу, де його несподівано на цілих дві години затримав раптовий контрольний обхід французької чати.

Він просидів у гондолі сто двадцять сім жажних хвилин і очима, зведеними у одну цяточку, стежив звідти за моторними рухами якогось задавачливого

офіцера. А той, як навмисно, оглядав, оглядав і оглядав. Ходив з кінця в кінець і ненаситно милувався виглядом цього величного затишного собору.

Яке щастя, що ніхто з них не заглянув до кабінки радиста, де рятувався механік.

А нині... який чудовий дощ надворі, як приємно відчувати лоскотання прохолодних крапель.

Він за брамою. Онде чекає заховане авто, а за ним воркоче друге. Напевне, то сам Роньє. І, рахуючи останні секунди, Отто побіг, як навіжений. Треба віддаленіти од аеродрому! Треба опинитися якомога далі од місця катастрофи! Заховатися од вибуху і випередити вогненну смерть. Хай вона бешкетує позаду!

Вуха ловили кожний звук, і от, коли здалося, що останні секунди добігли до краю, Фогель стрибнув у канаву, повну води, і притиснув себе до вогкої брудної землі.

Коменданта спалило, як сніжинку. Сорок тіл розшматувало вогненними мечами, що простяглися радіально з кожної оболонки цепеліна. Ніхто так і не почув, що стався не один вибух, а троїста канонада, що застрочила, як кулемет, лопанням металевих стяжок, стропил та дзенькотом вітрин.

Водень запалився враз. Осяйний нестерпучий блиск динаміту змінився темнокривавим полум'ям, що без яскравого опалу зайнявся над рознесеною будовою елінгу.

Роньє змоторошнів, спостерігаючи надзвичайно зворушливу картину пожежі. Вперше він бачив загибель цепеліна.

Над місцем колишнього елінгу вибухали бальони водню. Смуги брунавого вогню й червоні іскри вилітали вихором з широкого провалу. Темний колір пожежі лякав Роньє. Там стояла страшна температура — вище тисячі ступенів, і дивно було дивитися, як сліпуче розтавали в ревучих пурпурових

хмарах газу розплетені коси залізних бантин, що колись тримали багатотонну вагу скляного даху. Чим темніше був колір вогню, тим гарячіше пашило од нього.

На четверту хвилину пожежі з вогненної пащі вистрибнула вгору чорна куля.

Роньє пізнав її — то була одна з оболонок дирижабля, сповнена воднем. Вона впливла і мала прямувати у височінь. Та, зачепившись за гострий кут заліза, розпоролась і в наступну мить вистрелила, як гарматня.

За огорожею, зовні аеродрому, метушилися сполохані люди і кликали на допомогу. Ніхто не тікав з небезпечного місця. Вибухи раптом стихли, і весь майдан перед елінгом заплив спокійним гарячим духом.

Де-не-де з-під уламків виривалися хмари газу, падали угорі рожевою хуртовиною.

Гул припинився, почалася звичайна пожежа.

І крізь дощову мережу прорвалися язики нового нетемного полум'я і впали смугами заграви на сусіднє містечко.

— Де ж Фогель? — питав Роньє-молодший, і не мав відповіді. Від кущів аеродрому не наближалась жадна людина. Напевне, Фогеля поранено або він захлинувся у пекучих бурунах пожежного вітру.

Лишатися далі було небезпечно. Заграва все ширше та ширше освітлювала місцевість і поволі діставалася схованих авт.

Вільгельм, не вагаючись, постукав у віконце до шофера, і критий автомобіль, з тихим шумом та плеском, дав заднього ходу. Зворушений, подавлений феноменальною картиною пожежі, лйтенант мовчав. Він забув навіть демонічно посміхнутися, як він гадав зробити, коли роздратована уява малювала перед цим майбутню катастрофу. Навіть не зрадив від успіху добре підготованої акції. Надзвичайність події лягла великою вагою на плечі.

Похнюпившись з безвільно одкинутою назад головою, Роньє - молодший покидав Вестгольц.

IV Фогель лежав у канаві і переживав тяжкі хвилини чекання. Думаючи про своє життя, він посунувся ще нижче і потрапив у солідний потік дощового струмка. Обцементовані краї сперше налякали його, і Отто хотів вертати. Та в цей момент недалеко від нього загуркотіло, і вулканічний вибух запаморочив на деякий час розум.

Отто кинувся у воду і розтягся на твердому дні. Через канаву перекидало якісь важкі уламки, над його спиною скреготало скар'яжене залізо. Над ним дихало вогненне страхіття і безперестанку герготало та бешкетувало.

Кілька разів щось ударило його. А довкола хлюпула розгойдана хвиля. Щось падало у воду.

Перед очима на якомусь схвильованому екрані мчали картини минулого життя. Ось маленький Отто грає з ляльками на колінях у матері.

Ось батько дарує йому модель автомобіля, і зраділий синок обіцяє перейняти батьковий фак. Екран гаптується темною мережею чорних нужденних днів. Не скінчивши школи, Отто поступає учнем слюсаря на завод. Вчиться вперто, настирливо. Домагається. Майстер ганяє його, експлуатує, але вчить. Отто стає механіком на ремонті двигунів серединного згорання. Далі... далі...

На екрані стрибають світлі тіні, змінюються на темні, і бачить себе Отто русявим, струнким, хлопцем, з рожевою тевтонською шкірою. Брови, волосся — світлі, немов із льону. А очі — наче море хлюпнуло на широкий берег обличчя синєю хвилею і бризнуло в зіниці двома великими краплинами. Очі — сіро-зелені, морські. Веселий бадьорий юнак був тоді Отто. Він про щось мріє, але не знає, про що. А дев'ять років тому над їхнім містом пролетів перший аероплян Блеріо. Фогель закохується в авіацію. Блакить — це його мрія. Хмари — це його

майбутні сестри. Він стане відомим авіатором! О, він пролетить п'ятсот кілометрів, пережене Блеріо.

В очах постають голубі дні і душа наповнюється музикою авіонних пісень. Вуха чують дальні мелодії, мотористий передзвін великої німецької фльоти. То летять вони і Фогель з ними.

Але мрія не здійснилась. Бути пілотом може лише офіцер із шляхетного роду. Фогель — син простого пролетаря, йому не вистачає освіти. Він — грубезний роботяга, може (будьте ласкаві) стати авіомеханіком.

Механік? І це авіація! Отто згодний! Аби літати, аби завжди жити з людьми блакиті. Отто теж хоче грати на золотих струнах ранку, простягнених між хмаринками веселого дня.

От Фогель і механік! Правда, його образили, і він загітований вступає до лав соціал-демократичної робітничої партії. Але це не заважає роботі, і Фогель проймається соціалістичною пропагандою.

Знову колисається екран і бачить себе Фогель — син пролетаря на борту щепеліна „LC — 18“.

Війна! Дирижабль готується до бою. Фогель не хоче іти вбивати французьких братів, але ватажки обґрунтовують свій заклик, і Отто підлягає партдисципліні. Він на війні.

Далі фільм життя скажено стрибає і по екрану метляють тіні сумних кривавих кадрів. Плівка рветься, очі наливаються сльозами і вогка мла учудное обличчя.

Фогель нічого не бачить. Він стулює віки, закриває очі долонями і тремтить од жаху.

Він хоче жити, жити! От єдиний крик його забризканого тіла.

Нарешті вибухи замовкають, і Отто, почекавши хвилину, стомлено підводить злякані очі, визирає з канави.

Димний привид пожежі зустрічає механіка — і краєвиду не пізнати. Від елінгу лишилися погнуті рейки

і бантини. Люди сміливіше*наближаються до вогню і кілька пожежних кишок заливають розпалений металічний лам та невеликі купки вугілля.

Фогель вилазить з канави і, не подивившись на руїни колишнього коханця, мандрує до кущів, де чекає замовлене авто.

Його нема!

Отто обдивляється навкруги і бачить сіру башту кірхи з дзигарями нагорі. Заграва ясно освітлює циферблат — дві години двадцять хвилин!

Минула лише чверть години від початку пожежі. Роньє поїхав кілька хвилин тому. Свіжі сліди ще не розмило дощем.

— Він поїхав до Кенігсбергу! — вирішає механік і витирає рукавом мокре волосся. Завазьканий, він рушає до першого будинку і просить медичної допомоги.

Фогелеві дуже обпалено спину.

В Наступного дня на згарище приїхала спеціальна слідча комісія від Репараційної Комісії і заарештувала кількох німців.

Викликали на допит і Фогеля Отто.

Комісар ніяк не вірив, що злочинець чи злочинці загинули разом з „LC—18“. Він довго приставав до механіка, але, звичайно, нічого не міг виявити, бо чатовий біля брами перед смертю сказав дві слова, що знімали всяку підозру з Фогеля.

— Його випустив комендант.

Комісар звільнив Фогеля від арешту, і той, забинтований, повернувся до служби в ангарах. Лікар сказав, що його опік — це дрібниця. Працювати, виходить, можна і з спокійним сумлінням чекати близької демобілізації.

З поганим настроєм приступив він до праці. В голові точилася одна думка, тяглася як тоненька шовкова нитка. Треба покидати авіацію, тому що взагалі Німеччина за Версальською угодою позбавлюється права мати пристойну флоту. Всіх чекає

демобілізація. Кадри авіовійська будуть розформовані по всій країні і від колишньої краси лишиться розсипаний попіл.

Антанта з цього дня привезла ще кілька тисяч салдатів до Райнлянду. Людність хвилювалася.

В німецьких колах раділи з пожежі і заочно посиляли англійцям та французам гулі й інші вітальні знаки. Всіх обурило невгамовна діяльність Репараційної Комісії, що оцінювала всі німецькі цінності, починаючи від копалень та заводів Круппа і кінчаючи останнім горшком пролетарської родини.

Через тиждень після катастрофи Фогель ста свідком оригінальної події.

В ангар увійшла нова контрольна комісія з англійським адміралом на чолі. Члени комісії з застиглим суворим виразом облич оглядали присутніх. Адмірал чомусь посміхався і, засунувши руку за борт сюрдуги, переможно розмовляв з комендантом військових ангарів.

— Скільки моторів усіх систем єсть у ваших склепах? — почув Фогель.

— Тринадцять тисяч, — білючи, одказав комендант.

— А літаків — зібраних і незібраних?

— До чотирьох тисяч в нашій окрузі.

— Запишіть, — стиха наказав англієць одному з контролерів. — вивезти їх у поле і знищити, як це сказано в інструкції головного комісара.

Комендант аж одхилився, немов завіяний хуртовиною. Фогель і його товариші сполотніли, дізнавшись, що нова трагедія має відбутися на їх очах. Отто сподівався на гостру відповідь коменданта, але останній мовчав і лише білий колір вилиць видавав його справжній настрій.

І ледве комісія розлучилася з комендантом, як по всіх склепах зчинилась метушня. Нічого не розуміючи, Фогель з товаришами покинули працю і опинилися на великому дворіщі. Тут творилося щось надзвичайне.

На кожному з дахів численних будівель стояли кулемети і люди в англійських касках наводили їх на натовп робітників.

— Так ви відмовляєтеся везти двигуни у поле?— питав у синьоблюзих один черенкуватий військовий, що вийшов наперед довгої кавалькади порожніх вантажних автомашин.

— Ми їх робили. Але нищити не будемо,—гулом одгукалася маса. Сині постаті рухались і з кожних вуст зривалися слова нетерплячки та обурення.

— Це — наш піт. Наша кров. Пролетаріят дбав за машини, він — їхній творець!

— Ми — не кати, як ви, — озвалися численні голоси.

Несподіванка вразила механіка. Вперше він побачив робітників військових авіозбірних майстерень і вперше за час війни стикнувся з ними безпосередньо. Наскільки встигло охопити його око, він побачив розсипаний гурт людей. Гурт хвилювався, творив своєрідний заколот і зовсім не спадав на шумливе море чи океанський прибій. Для моря їх, робітників, було замало, а гул далеко перевищував шум будь-якого прибою.

Ні, в цій масі Отто знайшов щось більше. В гурті було щось од армії, була дисципліна, своєрідна настирливість льодоходу. Кожна людина, наче окрема крига, рухалася, обганяла іншу, одставала, колихалась і шумувала холодною піною. Але як і крига, кожна людина мала одноманітний рух. Усім униз. Усім до моря — разом посунути оттуди, розлитися на береги і луки, захопити якомога більше території, підсунути під самі вікна багатих палаців, лизнути лютою хвилею мармурові сходні і бризнути несподіваним прибоєм у венеціянські вітрини — крикнути: „Весна іде — кригу ломить“.

Синій хаос блюз мав єдиний рух, єдиний настрій. Фогель відчув його, запалився людським горем.

Вірний салдат в команді Роньє, вчорашній полум'яр і патріот, він відчув сьогодні чудовий захват маси і без жадного сумніву приєднався до робітників.

— Ви помилились, — гукали вони, напіраючи просто на автомашини.

— Гаразд, — прокричав військовий, — коли ви відмовляєтесь вантажити авто, знайте, що завтра тисячі моторів та літних машин лежатимуть у долині і чужі руки допомагатимуть нам руйнувати.

Заява ще більше розпалила настроїв. Фогель скептично посміявся і, продираючись вперед до центру дворища, побачив, як військовий раптово ускочив в авто і подав знак виїзду з неприємного кола.

— До побачення!

— Не вертайся сюди, — одповів з перших лав суворявий високий юнак.

Робітники розходилися і жаден не зупинився прочитати об'яву про збори соціал-демократичної групи. А вона висіла і жалібно полоскалась одклеєним листом паперу. Вітер нахабно чипляв її, хотів здерти, але не міг — не вистачало сили.

Фогель зупинився, хотів почитати, та махнув рукою і подався за друзями.

Обурення робітників, як це не дивно було спостерігати Фогелеві, мало жартівливий тон.

Весело вони глузували з офіцера, що подавав накази. Так жартують ті, хто відчуває свою силу. Велетні завжди забавляються першими сутичками, вивчаючи ворога і його звички.

Збори групи почалися нервовою заявою Фогеля. Його білий лоб зашарівся червоними плямами піднесення.

— Я пропоную секретареві нашої організації панові Вайцові негайно зв'язатися з центральним комітетом партії. Ми, соціалісти, мусімо протестувати проти знищення 13.000 машин. Робітники чекають заклику. Вони шукають ватажка, їхня сила наро-

стає, як буря,— гукав автомеханік спанталиченим зборам.

Різноманітна маса присутніх лише частково сприймала обурений заклик Отто.

— На території нашого заводу утворився настрій, гідний якнайкращого використання. Ми мусимо піти туди, коли не хочемо, щоб вона пішла од нас. Тисячі машин безглуздо загинуть. Я дивуюся, що англійці (хай вони перемогли) не вивозять їх. Чому це так, я не знаю, бо не маю такої освіти, як пан Вайц — шановний секретар організації. Я чекаю пояснень.

Фогель знову нервово махнув рукою і зник з трибуни.

І враз усе зашамотіло.

На велике здивовання усіх присутніх, в залю увійшов господар, що в нього організація постійно наймала помешкання, і з стурбованим виглядом звернувся до президії.

— Що сталося? Я прошу товариство не порушувати громадського спокою. Не забувайте, що поліція завжди стоїть на порозі мого дому.

Голови всіх підвелися, як сотні ліхтариків, і очі заблискотіли, наче іскринки розсипаної ватри. Дехто привстав на стільцях, і в залі тоненько зарипіло. Шум не вгавав.

Хтось обурився, що Фогель втручається до чужих справ і ламає денний порядок.

— Я пропоную поставити це питання в поточних справах,— кинув поважний фармацевт на адресу президії.

— А на мою думку, протест — це справа лише тих членів партії, що працюють на авіопідприємствах. Наша організація не може роздробляти своєї уваги. Вона — не виробнича, а районова. Вона вирішає загальні питання,— говорив ліворуч лисий лікар, свідомий демократ і дуже почесний сім'янин.

Напевно, розгاردіаш точився б і далі, та встав

Вайц, високолобий, стрункий чоловік, в костюмі добротного сукна. Він зневажливо зирнув на Фогеля, що вже сидів на своє місце серед ангарівців. Почекав з хвилину і потім підвів руку, наче збирався грати вальс на невидимій скрипці. Пальці граційно майнули в повітрі. З вуст полилася розумна промова, що полонила слухачів.

— Фогель — наївний, як дитина. Ми надто поважаємо ЦК партії, щоб турбувати його кожною дрібницею. Наше ЦК — не бюро скарг для машинових фетишистів. Протест гарячого серця, що б'ється в грудях Фогеля, не стає універсальним і обов'язковим для нас навіть тоді, коли б його підтримала певна частина нашої організації. Фігурально сказати, наша партія це — тіло велетня, з головою, руками, ногами. Фогель — лише маленький палець, коли не менше. Що можете сказати ви, коли воля пальця захоче стати волею мозку? Безперечно, ви засмієтесь.

Частина усміхнулась і з іронією глянула на лаву, де сиділи ангарівці з Фогелем. Отто уважно слухав відповідь Вайца. Хотів прийняти її і не міг. Секретар посилався на кращі традиції, що встановила практика партійної боротьби, відновляв, колись блискучий, ореол навкруги ЦК.

— А авіомашини? Чому англійці не конфіскують їх собі на потребу?

— Шановний хлопче, — спокійно озвався Вайц. — Ви кепсько знаєте економічну кон'юнктуру держав. Чи вас не вчили у наших гуртках методу дедукції і індукції, раз ви не розумієте, що закони боротьби і головний з них — конкуренція наказують політикам творити зло? Чи ви вже позабули? Хіба ви не чули, що Англія і Франція мають свої авіозаводи, що ці заводи мусять існувати і виробляти машини, двигуни, що їм не можна зупинитись і що, нарешті, капіталісти бояться конкуренції? Коли б Антанта конфіскувала б усе авіомайно, вона мусіла б зачинити свої підприємства, викинути спеціалістів на

вулицю, розхвилювати власних робітників і пережити страшну економічну кризу. Це, друже, закон,— твердо і впевнено проказав секретар.

Фогель мусів повірити. Вайц говорив правильно, озброєний знанням. Та це не задовольняло його. Серце чекало іншого.

— А віддати іншим? Подарувати, чи просто продати в Росію, Персію, Балкани, Швецію — вони можуть? — хвилювався Отто.

— Ні, і це для них — загибель. Вони працюють на ринок. Вони хочуть бути гегемонами ринку і тримати їх у цупких руках. Відмовитись од додаткової вартости з продажу власних літаків у чужу країну для них гірше, ніж розрізати вени та випускати кров.

На зборах Фогель зазнав поразки. По Вайцу (а його докази — надзвичайно марксівські!) і протестувати не варто. Закон! Економічний, всевладний закон! Коли б німці перемогли, то вони робили б так само, як теперішня Репараційна Комісія!

Серце Фогеля одбивало старі такти. Воно не заспокоїлось. Шукало нового шляху для зливи народженої енергії. І якою принадною здалася в порівнянні з Вайцом постать рішучого безоглядного Вільгельма Роньє. Коли б він не був офіцером і патріотом, який вийшов би з нього чудовий ватажок робітників, таких, як Фогель і товариші. Звичайно, не тих робітників, що отримують хорошу зарплатню, мають пухкі перини, веселий будиночок і з льохом та господарством.

— Ви вимагаєте від нас лише переконань, пане Вайц.

— А ви чого хочете? — стрепенувся останній.

— Дії, акцій! Поступу вперед!

— Заради вас, хлопче Фогель, ми не порушимо партійного уставу.

Фогель хотів довгої суперечки, але вийшло навпаки. Вайц розбив його силою логіки і застосуванням марксистського вчення. В уяві Отто великий проводить з'явився поголений, без бороди.

Фогель незадоволений сів на лаву і загорнувся в хмари власних дум.

Оглядаючи знайомих, механік несподівано помітив в одному з кутків статуру невідомого.

Він стояв похилений, стурбований; видно, ховався од зайвих поглядів і когось шукав. Нарешті, зір невідомого потрапив на Отто, і очі його засвітилися радістю. Щоб остаточно впевнитися, він вийняв фотокартку і ще раз порівняв з оригіналом.

Фогель чекав, що робитиме цей невідомий. Ну, звичайно, він дивиться на нього і вже простує до механіка.

Постать у плащу порівнялася зі стільцем, що на ньому сидів Отто, і стиха сказала:

— Я знав, що ви будете на зборах. Ходітьте.

Фогель здивовано оглядав невідомого з голови до ніг. Чи не з поліції він? Може, англійці довідалися таки і прийшли заарештувати?

— Це потрібно? — запитав він.

— Я гарантую вам безпеку.

І, замовчавши, постать прямувала до виходу. Отто замислився: іти, чи не йти? Він стежив за плащем і міркував, як мусить себе вести шпиг, коли він з фотокарточкою шукає злочинця. Невідомий, навіть не оглядаючись, простував до дверей. Його маніри були протилежні манірам детектива.

Отто, завмираючи од таємниці, покинув збори із спокійним виразом обличчя.

... Надворі постать рішуче підійшла до зацікавленого німця і простягла до нього руку.

— Ви — Фогель?

— Так, це я, — немов з провинною, одповів механік.

— Я посланець Роньє. Сьогодні приїхав до вашого міста з Кенігсбергу з наказом до Роньє — старшого набирати робітників на новий авіозавод, що починає будуватися в Тесав. Я знаю, що всі ви звільнені з завтрашнього дня за ліквідацією ангарів тощо. Ви — безробітні.

І далі незнайомий розповів, що Роньє - старший склав з братом певну угоду. Пан Вольфганг такий добрий, що не в силі зносити знущання Антанті над добрими німецькими робітниками. Він дає капітали на будівництво. Він платитиме їм велику, найбільшу у Німеччині зарплатню. Хай пролетаріят зрозуміє його велику любов до людства.

— Пан Вольфганг надзвичайно задоволений з вашої хоробрости і попросив головного організатора і конструктора — брата свого — влаштувати вас на найкращій роботі.

Зрадлий механік погодився на пільгові умови і обіцяв братам Роньє прибути до Тесав через тиждень, себто коли припиниться розшук винних у пожежі.

Розмовляючи, Фогель почув далекий гул на південь — у бік великої пустельної долини. Над обр'ями поставали зливи високого вогню і, наче заграви, підносились у височинь. Іноді здавалося, що хтось бавиться і надуває великі кулі розпаленим газом. Кулі світяться і плавають у нічній темряві.

— Що це? — зацікавився Отто.

— Це — згарище кількох тисяч літаків, — з сумом одказав посланець. Він бачив із вагону потяга цю надморську долину, повну солоного і шпаркого вітру. Зустрів опісля кілька сотень авіаробітників, що сунули туди дивитись на велетенське авто-дафе і з непідробленим обуренням лаяли репарації і свою партію, що байдуже поставилася до цього визначного факту.

— Я піду. Поїду туди, — захвилювався Отто. —

— Авто чекає нас за рогом, — одповів посланець.

VI Так! Це була трагедія для робітничого зору. Скільки сягало око, над долиною падали сотні кострищ. Це було море вогню, і воно хиталося, билося прибоєм, мов справжнє море, а над ним шумували вихори іскр і червоного мутного диму.

Посланець і Фогель стояли на верховині сусіднього сугір'я. Звідси вони бачили страшенно багато.

Фогель просто змоторошнів од жаху перед розгулом вогненної стихії.

Так! Вони виконують культурний обов'язок і палять нещадно, почавши ще звечора. Вони напевне палитимуть іще кілька днів. Уява Фогелева хутко намалювала йому, як виконувався божевільний плян.

... Робітники пішли з заводу. Тоді, частково під загрозою кулеметів, частково—голоду, резервна армія безробітних з допомогою солдатів вивезли сюди за десять кілометрів од Вестгольцу численні скарби.

— Я бачив, як з усіх - усядів везли сюди на залізничних платформах сотні аеропланів і тисячі моторів. Недбальство досягало останніх, меж навіть брезенти не покривали платформи. Ви чуєте, пане Фогеле?

Посланець то мовчав, повний стуми, то кидав окремі уривки фраз.

— Довгими потягами димів обрій долини. Долина сама закуріла немов од пилюки. Горі тепер Німеччині! Численну повітряну флоту нищать.

Майорів волохатий велетень вогню, і червона мережа іскр то відсувалася, то знову наступала.

— Вас тут не було. А з вікна потяга я бачив, як скидали з платформ літаки, везли автомашинами осторонь і серед поля ставили по чотири хвостами угору. Літаки нагадували намети!

Зараз обоє дивилися на величезну пожежу, як колись Наполеон на пожежу Москви.

Полум'я виростало ниточками, тонко і чітко розкладеними по полю. Іноді воно освітлювало чудернацький білий ліс, то були літаки поставлені сторч. Вогонь цупко чіплявся за них і дерся далі, далі по лініях наготовлених брил полотна, фанери і літацьких коліс.

— З нашого заводу все вивезли. Все на руїнацію,—говорив Отто, ковтаючи криваві сльози.

До них підходили купи робітників. Людність, розселена навкруги, взнала про акцію переможників і, здивована, роздратована, посунула сюди. Пожежа

освітлювала густі юрби народу, що збирався на горбках, верховинах.

— Тут їх шість тисяч горить!

— А що було з моторами! — перебивав хтось, закритий від зору людністю народу. Їх пиляли пилами, їх топили в нашій річці. Кажуть, що повезуть топити в море. Бо їх дуже багато. Я чув, що їх будуть розстрілювати з гармат.

— І що то діється у світі.

Внизу на лінії вогню гримали вартові і гнали прикладами геть, хто наближався до них.

Стривоженим оком Фогель оглядав покинені машини. Думки не сплітались у гірлянди слів.

Знову горіла праця поколінь. Чи ні, — може, це глибокий сон перевтомленої людини? Примара оводіла уявою і змалювала картину руйнації на диво рельєфно і чітко.

Горіли їхні м'язи, їхня праця! Шість тисяч жертв палали під тихим осіннім небом і застидали небосхили густими вугляночорними туманами.

Раптом серед чорноти блиснули два вогненні мечі. То прожектори розсікли долину і, як сонячні коси, втикнулись у сіру блискучу громаду якогось звалля.

— Це кілька тисяч двигунів, — скрикнув один з робітників, що дивився в бінокль на брили організованого металу.

— Мій боже! Вони стріляють! — дико вигукнув хтось на сусідньому горбку. Справді, стріляли, принаймні, двадцять великих гармат.

Над долиною зчинився гвалт. Канонада вмить заглушила розмови, крики, і Фогель залишився серед збіговища різноманітних звуків.

Гармати ревли. Фогель нічого не чув за ними. Думи накопичились у голові і немов птахи готувались у вирій.

Прожектори заливали світлом місце розстрілу машин, а набої густо падали, вибухали, рвали метал на шматки.

Дві години дивився на це Фогель. Вогкими очима він поводив навкруги і думав так багато, що чекав — надійде момент, і він упаде сам, завалений силою дум.

Два квадранти овальної долини занялися сполохами і блисками стрілянини. У третьому несподівано — з'явилася танкова бригада. Здіймалася курява.

Путь перед бригадою устелили байдужі тіла металічних істот. Це були мотори і маленькі хуткі аеропляни - винищувачі.

Фогель думав, і думи різали ножами його тіло. А танки, мов чорні ченці в клобуках (вони повертали недалеко од народу), прямували страшною стежкою по машинах, що зворушували кожне робітниче серце білими ранами зернистого металу.

Мотори чвіркали під слоновими п'ятами танків, і, коли затихала канонада, всі чули верескливі розриви металічних платівок.

Робітники огортали серце великою жалобою і стиха переходили з горбка на горбок. Вони мовчали.

— Вони можуть усе, — думалось багатьом із них. Сила протесту рвалася назовні, але перед ними стояли кулемети, а за спиною недалеко — гармати. Фогель шукав серед них демократів і не знайшов.

— Який я радий, — прогомонів посланець, — що тут нема Ронье. Він загубив би розум. Він прокляв би і, можливо, поліз би у вогонь, аби зберегти хоч кілька машин.

Фогель непомітно глянув на його темну постать, ледве освітлену далекою загравою, і нічого не сказав.

Дехто, зворушений зухвалим краєвидом вогню, тікав, повертав додому. Це були нервові люди. Фогель пізнав пілотів, майстрів, офіцерів.

— Прокляття вандалам культури! Я вмиру од почуття одного безсилля. Я зламаю собі руки, задихнуся од гніву, щоб не бути свідком світової ганьби над моєю любовою країною.

— Реваншу! Треба реваншу, — говорили вони і зникали в темряві.

1929

Т Р А В Е Н Ь

1929

1

С Е Р Е Д А

1872 р. Н А Р О Д И В С Я
В А С И Л Ь Г Р И Г О Р О В И Ч
К Р И Ч Е В С Ъ К И Й

Сорок (40) років хр. праці

1872 Року на провесні
Українського мистецтва
народився. Народний
Мистець Української
Соціалістичної Республіки
малює, архітект, графік,
художник кіно, професор,
культурний громадник,
та мій учитель
Василь Тригорович Крижанівський

Дмит. Петруцький

О, якби реваншу, то Фогель давно опинився б з ними. Проте його серце бажало іншого, а чого саме, він не знав. Принаймні, він передчував, що прийде додому і візьме в руки олівця, підрахує спалену, зруйновану, розпорошену працю.

Ні про що не міг розмовляти в той вечір Фогель. Разом з посланцем Роньє він довго ще стояв на полі. Обурення схопило його в обчепки, і Отто шукав виходу. Це — безумовний протест. Він не перетерпить зухвальства Антанти, і Фогелеві ніяк не спадає на думку, що його позавчорашній патріотизм і підлягання Роньє — лише тимчасове засліплення. Він напевне прокинеться од Роньєвського сну, бо зустріч з робітниками схвилювала його, показавши велику силу, яка не має ватажка.

Робітники протестували і тут. Та ніхто не міг дати ніякої ради, поки надісланий ескадрон кавалерії не розігнав присутніх по домівках.

— Спати! спати! — гукали вершники.

Фогель почував додому, пообіцявши, що він обов'язково приїде до Роньє на завод.

Канонада і пожежа тривали далі. Громохка луна линула на десятки кілометрів, і в ту ніч не спала людність Вестгольдської округи.

Під гул гарматної стрілянини Фогель довго ходив по кімнаті і нарешті, переповнений згадками прожитого дня, вхопив перо і розмашисто накреслив :

Товаришам демократам

Війна вмирає, припинена Версалем, але кожний подих недобитої істоти пашисть кров'ю і вогнем.

Я, член вашої організації, Фогель Отто — механік Вестгольдських ангарів, маю сказати надзвичайно багато. Сьогодні на зборах я дискутував з секретарем нашої демократичної партії, паном (він ображається, коли механік вживає його товаришем) Вайццом, і сьогодні я був свідком світової події, що сповіщення про неї в будь-яких органах преси вважатиметься за злочин.

Пан Вайцц одмовив мені в праві закликати партію до акції.

А Репараційна Комісія подбала за театральню - драматичне видовище для Вестгольмської округи. Дві події сплелися, таким чином, я насмілюся викласти мої враження на кількох сторінках вельмишановним товаришам.

Я одвідав сьогодні надморську долину біля Альтенбургу. Разом з кількома сотнями глядачів спостерігав безглузді дії англійців та французів.

Там... палили... руйнували... нищили всіма засобами, які знає лише європейська цивілізація.

І ось що я відчув у ті години.

Вогонь розлився там великими калюжами шаленого вогню.

Примара заповнила мій розум, знесила тіло, виснажила міць. З тієї хвилини стояв переді мною велетенський образ печальної жінки.

Образ праці! Вона вставала в хмарах диму і тоскно простягала руки вниз, шукаючи нових сил. Глибокий сум порізав її обличчя лезами зморшок, губи шепотіли незнайомі слова, але, здавалось, я розумів їх.

З пурпурових грудей, з міцного стану лився заграшний потік. Тоді вогонь писав загальнолюдськими знаками і, ввижалося, сипав чорні зерна слів.

Вона — праця поколінь! Вона горить, і згоряє з нею сотні тисяч робітних годин. Тьмуща сила енергії пливе в блакиті прозорим газом і недогорілим димом. Залізо добували, руду витягали з землі — з бісових нетрів. Переплавляли, потіли над нею, горіли самі, плакали кожним м'язом, і от, коли організований метал служить людству — нищать його, деформують. Гадали люди — скалічилось, а руду дістанемо, попалимось, а зливарим за таємними рецептами інженерів її елементи. Хай посохнемо на цій праці, але ми, робітники, одшліфуємо кожний кусень литва, просвердлуємо — полегшимо його вагу, щоб зробити тим кращу частину машини. Ми переформували природу, змінили її обличчя і, коли вже готувались змінити нашу душу (а з тим і суспільство), прийшли ображені конкуренти і знищили робітний скарб.

Так зникає найкращий слід нашого будівничого життя. Найліпшу пам'ять про нас пускають з димом. Все наше життя ми переплавили в залізо, в крицю та чавун — збудували собі монумент з машин. І вони знищили...

Чуєте? Знищили з вашою допомогою! Я доведу це потім, а зараз, збентежений вчинком капіталових агентів, дозволю собі скласти своєрідний...

Скорботний лист праці

(І, читаючи його, рахуйте робітну силу...)

Франція виробила в 1914 році — 541 літак і 1.065 моторів (в боях та від стихії загинуло 85%),

в 1915 році — 4.569 літаків і 7.089 моторів (загинуло 92%),
в 1916 році — 7.449 літаків і 16.785 моторів,
в 1917 році — 14.919 літаків і 23.092 мотори (загинуло 70%),
в 1918 році — 23.669 літаків і 44.563 мотори (що не загинули,
лежать у склепах без потреби — чекають нової війни).

Англія виробила всього за війну 47.873 літаки і 52.598 моторів.

Італія та Росія разом — наполовину менше.

Німеччина за всю війну — 47.537 літаків і 40.449 моторів (нині у запасі).

Збито в боях наших літаків до . . 20.000 на всіх фронтах

Загинуло без вісти . . . . . до . . 6.000 " " "

Од стихії . . . . . до . . 11.000 " " "

Я не гадаю, скільки загинуло дирижаблів та аеростатів.
Одна Німеччина витратила 78 цепелінів.

А цепелін вартий 40 — 45 літаків.

І от недавно, за постановою Репараційної Комісії, на нашій батьківщині спалено (їх зараз допадають) 13.000 літаків і 37.000 моторів.

Я беру цифри з офіційних матеріалів, і тому в них не може бути сумніву.

Тепер питаю вас, дорогі товариші, як мушу я поставитися до загинелі таких коштовних скарбів? Бо коли б їх розподілити по всіх країнах, то одні сотні тисяч літаків і півмільйона моторів, звичайно, в руках робітничої соціалістичної держави дали б стільки щастя, стільки тепла, світла, що бідність вмиг потонула б в океані задоволення.

Уявіть, друзі і недруги мої! Десять над крижаним Сибіром в якусь Якутію мчить авіоескадрилья і везе туди медикаменти, їжу, книги, газети. Уявіть, що англійські гідроплани не скидають бомб в Індії або в Танганьї, а несуть на своїх крилах справжнє братерство і рівність. Фурчать мотори (а їх півмільйона!), крають блакить пропелерами і підносять людство все вище і вище — з кожним разом на щаблину.

Уявіть, війни нема! Авіозаводи, неначе Фордові, випускають мільйони машин, і всі народи линуть у надхмар'я, перелітають гори, сміються над Монбланом, Казбеком, Еверестом, плюють зневажливо на піски Сахари, вітаються з синьоблазою Амазонкою. Нема препон! Нації мусять зникнути, навіть океани не спиняють нових людей. Межі людства ширяться — народне господарство має чудові двигуни — і користує найліпшим засіб транспорту. Тоді виникне нова раса, і кожний молодий землянин з гордістю говоритиме своїй сонячній коханці:

Так, я жартуючи облітав півпланети!

Звичайно, друзі, це не вимисел на дозвіллі, а наше завтра.

— Я — німець. Я — машиніст. Кохаю безтямно машинні після сьогоднішніх подій віддам за них голову на відсіч.

Я міг би продовжити цього скорботного листа до безмежжя (війна — скільки знищила скарбів і праці!), та гадаю, що досить і цього, щоб вразити ваш розум і примусити його перейти на нову ідейну орбіту. Хай почують це всі, кого наші соціалістичні ватажки обдурили захистом батьківщини.

Так надумав я, дивлячись на величне згарище славетної бойової авіафлотії. Багато пережив за ці дні — я переустаткував мою волю. Фогель — завжди людина акції. І недавно, стикнувшись з лавою робітників, я — військовий — одразу пізнав войовничий дух і стихійну самодисципліну тих, про кого не дбав пан Вайц.

Чого я прагну? — питаєте ви.

Хочу, щоб мене почули і зрозуміли. Прагну революційної акції. Бажаю, щоб мене, демобілізованого з війська, демобілізували з вашої зрадницької партії.

Борт-механік Фогель Отто
(3 25 жовтня 1919 року з 11 годин
ночі — вільний, як птах)

Коли Фогель скінчив писати, в очах попливла вогка мла перевтоми. Електричне світло впало косим трикутником на зморщений лоб і довгий овал рожевого носа. Пальці тремтіли, наче не встигли дописати чогось великого. А думки полохливо бились об череп і юрмились, як молода риба.

Гарматня поволі стихала. Наближалася північ. Похмурий механік устав від столу і ретельно поскладав дрібні речі. Завтра його тут не буде зовсім. Прощай, пане Вайце! Прощай ангари і воєнна служба! Вестгольце і долино, розвівай швидше попіл ганебного минулого.

Отто Фогель спить у вашій окрузі востаннє.

VII — Ну, як бачите, працюємо! — урочисто стрінув Фогеля Ронье, — на порозі нової грандіозної будови.

— Бачу рішучий стрібок у майбутнє! — скромно одповів механік, якому був до вподоби солідний розмах будівництва.

— Здійсною ідею економічного реваншу! — і Вільгельмові очі заблискотіли радістю. Не вважаючи на

ріжницю в соціальному стані, господар нового авіо-заводу повів свого колишнього салдата показати з лиця розгорнене будівництво.

Фогель мусів справді таки дивуватися.

На пустельному полі, що поволі спускалося до моря і спадало тихими берегами та скелями ухвилі, виросло чітке художнє риштовання, воно обплело залізнобетонний каркас майбутнього ангару і сусідні будівлі заводських цехів. Внизу розгорнулося плетиво рейок, дротин електричних, палали залізні стрічки електрозварки, стовбичила мережа електропроводки.

Робітники жваво рухалися в такт хутким секундам і, як кульки, прицеплені до якогось великого людського конвеєру, піднімалися та спускалися сходами. На певних пунктах стояли наглядачі і подавали коротку команду. Внизу лежали невеличкі штабелі лісних матеріалів і жовтими плямами прикрашали сіре полотнище землі. На північ робітники кололи камінь, мололи на електродробилках, змішували з цементовим молоком і вливали в квадратові жили майбутнього велетня.

На південь працювала когорта бетонників і, як колись дівчата, плели з товстих дротів залізні довжелезні коси. Праворуч од них — на заході — розташувалися теслярі і, немов рухливі маріонетки, збивали дерев'яні труби — руки та ноги каркасу.

Фогель здивовано оглядав місце роботи. Бачив, що на всьому лежав одбиток військової вдачі хазяїна. На кожную дрібницю — плян, завчасна команда. Хуткість праці спадала на око, але гострий зір механіка не відчув у цій мерехливій метушні природного запалу, ідейного піднесення, що йшло б од самих працівників.

Багато з них мимохіть поглядали в бік сивого Кенігсберґу — стародавнього міста — і зрідка перекидалися темними словами. Фогель догадався: відтіля могли прийти загони армії безробітних і там стояла вічна варта голоду та смерті.

Місто синіло прозорою проекцією будівель. Де-не-де (коли дивитися з риштування) струнку лінію п'яти-шести поверхових будинків переривали сині трикутники недалекого моря — постійного суворого друга самогубців і безробітних. Недалеко від місця будівництва розляглося червонодахове містечко Тесав.

Фогель і Роньє піднялися на крайню горішню точку, підійшли до дерев'яного парапету. Який широкий краєвид! За словами Вільгельма Роньє, він бачить звідти весь світ з усіма його ринками.

От бісовий капіталіст! Не встигла одгарматить війна, а він уже зміняв одяг офіцера на штатський! Уже вліз у саму середину боротьби і золотим кулаком вовтузить свого конкурента — конструктора авіомашин проф. Юнтеля. Вирвав зубами клапоть землі, і враз обросли шершистими будовами ділянки куплених акрів. Здається, і маленька людинка, а скільки в ній сили, організаційного хисту! Як сміло він покотив по всіх країнах золоте коло реклями! Вогненний оруч обпоясав Південну Америку, Італію, Турцію, Персію і висить, як приваблива райдуга, над великою Україною!

Он Уругвайська республіка вже замовила їм п'ятнадцять машин, і хоч заводу ще нема, а Роньє певний, що вони поб'ють чимало рекордів.

Фогелеві стало радісно. Він обійшов горішній майданчик і, зрівнявшись із каркасною колонкою сталі, зустрівсь очима з чорним завазьканим робітником.

Постать не ворухнулась і байдуже обвела поглядом статуру Роньє і замислено уставилась у далекий морський обрій.

Мовчки вони зійшли на землю.

Отто любив енергійних людей і завжди крутився біля них. Тому його часто бачили на заводі разом з Роньє.

Вільгельм мусів визнати, що механік у деяких справах був незамінний. Роньє-старший довіряв

йому, задоволений колишнім полум'ярем цепеліна „LC—18“.

... На весну будівництва закінчили, і над північними обр'їями постали сіромолочні смуги скляних цехів. Велетенське тіло вітринного ангара виросло над рівниною і, немов слон, уперлося крутим хоботом у землю напроти аеродрому, залитого асфальтом.

Газети (і це рекляма) сповістили про урочисте відкриття авіазаводу і прибуття численного загону робітників, зібраних по старих авіопідприємствах.

„Німеччина з допомогою проф. Юнтеля і братів-конструкторів Роньє знову виходить на широкий шлях авіонізації дальніх країн“ — писали репортери. Через рік ті самі газети вже кричали:

„Перша цивільна машина Німеччини знялася з повітря і, зробивши великий віраж над каналами Кенігсбергу — над ратушею і королівським замком, граційно спустилася на чудовий аеродром“.

Через тиждень — травневими днями — преса віртуозно вихваляла якості Роньєвських машин.

„Яка влучна і художня назва: аеропляни „Роньє-Ракета“! Це вони, як ракети, як метеори, пролетять над країнами і завоюють симпатії людности вже одним виглядом“.

„Уругвай купує машини „Роньє-Ракета“.

„Уругвайські авіатори надзвичайно задоволені роботою Роньєвських літаків“.

Багато ще писали в газетах. Механік, читаючи їх, сміявся. Та і як не сміятися, коли оці писаки, журналісти, зовсім не знаючи авіації, пишуть про те, чого не було.

Хто перший водив машини в повітря? — Фогель зі Скальдом. А хто говорив із Фогелем? Репортер, вчений дослідник? — Ні, з Фогелем розмовляли лише брати Роньє і взяли з нього обіцянку мовчати. Коли ж який писака звернеться до нього, хай Фогель скаже так:

— „Ронье-Ракета“ — новий тип металевого літака! Цьому типові належить майбутнє! Смерть фанерним та полотняним аероплянам. Пасажири мають довіряти лише машинам Ронье!

Фогель вислухав їх і робив так, як вони бажали. Воля фірми ставала вище за його власну.

Фогелеві довелося лише розкривати рота, коли він читав офіційні сповіщення.

„Ронье-Ракета“ — найкраща машина всесвіту“.

„Ронье-Ракета“ встановила світовий рекорд на височинь, на швидкість для цивільних машин!“.

А перед першим польотом Фогель зазнайомився з пілотом Вальтером Скальдом, на прізвище „Червоний“. Авіаційний світ вважав його за найкращого літуну всієї Німеччини, і в кулуарах казали, проф. Юнтель — винахідник металевих літаків — заздрив братам Ронье. Він уживав усіх заходів, щоб перетягнути Скальда до свого заводу.

Але золота гіпноза опанувала Вальтером, і він опинився у Ронье... поруч з борт-механіком Отто.

Вони разом літали на „Ронье—2“ і разом вирішили, що вона літає кепсько, гірше низькокрилих „Юнтелів“. Коли вони обідва після польоту зішли на асфальт аеродрому, Фогель жартівливо приказав „Червоному“:

— Оцій зеленій корові недовго пастися на голубій траві.

Скальд скинув літунського шолома з голови, і на плечі впали спітнілі пасми червоного волосся.

— Я — не боягуз! Колись я вкрав під кулеметним вогнем зконцентраційного табору на польському літаку Енвер-Пашу і не з'явився. А от літати все життя на цих машинах — нізащо не погоджусь!

Він зневажливо відійшов од дюралімієвого аеропляна, пофарбованого в зелене, і повернувся лицем до веселого Ронье-молодшого, що, оточивши себе чотою репортерів і фотографів, почав вислухувати враження од першого польоту.

І куди там! Роньє сам побажав політати на власній машині і дозволив сісти за пасажира кореспондентові столичної промислової газети.

О, тепер перемога! Шикуйсь, Німеччино, в цивільні лави! Завтра газети розпишуть авіосвято в таку акварелю, що не знайдеш, де межа між правдою і фантазією газетяра.

— Зелена корова літає! — говорив собі Фогель, дивлячись на випертий вперед кузов і низьку лінію корпусу, яка йшла самою землею. Назва „зелена корова“ причепилася до машини і їй незабаром довелося стати інтернаційною лайкою.

VIII Хто на власні очі бачив скажену працю Вільгельма, так це — Фогель. Такої невсипущої енергії, такого демонічного запалу і такої пристраси він ще не зустрічав. Ця людина співмістила в собі, принаймні, три хисти: комерсанта, адміністратора й винахідника. В ньому ніколи не застигала кров. Здавалося, що в його мозку назавжди оселилися мікроби авіаційної пропасниці і температура ніколи не падала нижче за 38°.

Сухорява постать Вільгельма блукала по всіх усядах. Він — на авіозаводі, радиться з інженерами, через три години він летить із Скальдом і Фогелем власною машиною на Берлін. Там переговори. Треба дотацію дістати од уряду. Умовляє міністрів, запрошує їх на польоти, знайомиться з професорами хемії і фізики, завдає їм великої роботи. Висуває думку утворити при авіозаводах Роньє (він уже мислить заводами і лябораторіями!) певні наукові інститути, щоб розвивати далі технологію авіаційних матеріалів.

Очі йому завжди блищать, і сотні думок проповзають комбінаційними вузлами крізь його мозок.

Одночасно він грає на біржі і приносить братові хороші звістки. Дивіденди на їхні капітали ростуть. Акції йдуть у добірні руки, і всі довіряють йому. Берлін для Роньє — синій водозбір, в якому можна збаламутити воду і половити рибки.

Роньє! О Роньє! Це — розум! Сила нової Німеччини! Золотий обруч реклами котився далі і далі.

Берлін — це центр, відкіль розпливаються етеровим океаном хвилі радіооб'яв Роньє.

Але в Берліні через двадцять чотири години Роньє стає нудно і сумно.

— Ринки! Я простягаю до вас руки! Де ви? — говорить увесь час Вільгельмове серце.

Міцна воля летється, як проміння, з очей, і Фогель отримує наказа готувати машину до нового польоту.

Сьогодні в апараті влаштували радіо. „Роньє—2“ летить над Саксонією, а антена, викинена з борту літака, вже кидає нові гасла.

— Відкрити ще три повітряні лінії: Берлін — Дрезден, Берлін — Київ, Берлін — Мюнхен.

Читаючи в кабіні літака газети і телеграми, Вільгельм не дивиться вниз в неозорну глибину і на височині 700 — 800 метрів пише листа - протеста урядові Уругвайської республіки. Він обурений тим, що уряд раптом зменшив замовлення на „Роньє - Ракети“ і половину передав його конкурентові — проф. Юнтелеві. Листа він пише хитрого, дипломатичного. Старанно виписує назви авіожурналів, згадує авторів статей, номери відбитків, і, коли „Роньє—2“ спускається незграбним зеленим гробом на світлу поляну чергової крайової столиці, він здає листа - телеграму на телеграф.

„Уругвай розчарований машинами „Роньє“ — грубезними літерами пише орган Юнтеля.

„Уругвай — надто слабкий економічно, щоб купувати розкішні „Роньє - Ракети“ — відповідає на цей випад орган Роньє.

П'ять годин відпочинку. Фогелеві найбільше роботи. Скальд усміхнеться і піде собі на авіовокзал та потім до міста, а ти, борт-механику, сиди, перевіряй машину, пильнуй за двигуном, бо не доглянеш — завтра буде поламка. А кожна поламка в двигуні чи застопорення — це ребус. Іди шукай, роз-

гадуй примхи оїх чортових невідосконалених двигунів! Краще мати справу з найнервовішою дружиною, ніж з отаким старезним мотором!

Добре Скальдові! Пілот — наче аристократ. Прилетів, здав машину — і відпочивай. І поки Роньє їздитиме по муніципалітетах, ти готуй „корову“ до польоту в Італію.

Чорт забери! яке зажерливе Вільгельмище! В Італію йому конче потрібно.

Роньє сумно сидіти в тісному Кенігсбергзі. Йому тісно навіть і на батьківщині. Хоча десять авіоліній обслуговують аеропляни „Роньє“, йому все замало. Роньє - молодший хоче виробляти великі літаки, прикладом, на 10, на 25 пасажирів. Його уява малює йому чотири моторні машини — загальною міццю на 1.000 — 1.200 кінських сил.

Але яке горе! Знову, як барикади, стоїть на шляху Антантова заборона:

„Забороняється на території Німеччини будувати.

1) Кораблі більш ніж на стільки то тонн водовміщення...

2) Аеропляни більш ніж на 1.000 кіло чистого вантажу. Розмір крил не має перевищувати 20 метрів довжини; двигун — не більший як 500 кінських сил тощо.

Та заборони існують лише не для Роньє. Золото — інтернаційне. Тактовний Роньє згадує за Італію: там його чекають, кличуть. Через кілька днів він розмовлятиме коли не з самим Мусоліні — міністром авіації, то з його замісником.

Фогель, готуй машину! В Італії Роньє обов'язково заснує величезний завод для великих важких гідропланів. Сьогодні в банку марки перевдягнуться в кольоровий одяг італійських лір, а завтра поведуть веселий хоровод і закружляють у дзвінкому шаленому танку. Золоті кружечки покотяться ланкою, заспівають хоральної кантати і наповнять античну країну мелодійною музикою.

Нарешті впевнився Фогель, що Роньє монументально міцний. У нього — все рух! Золото протікає бурхливим водоспадом в його кишеньках, ллється струмочками, збирає окремі золоті крапельки і, немов Райн, мчить у море — в банковий сейф Вольфганга Роньє.

„Роньє - Ракета“ пролітає над численними країнами, наче хижацький гриф. Фогель і Скальд керують ним. Вони, непосидливі, вже знають пів Європи. Вони — лише тіні Роньє. Вони роблять візити до Верони, Риму, Неаполю — через Мілан лунуть над Генуєю до Барселони. Затим їх стриває іскристо-біла Севілла.

Ліссабон! Португалія — ласий кусень. Франція ще не встигла захопити його. Вона не сягнула далі Еспанії і Марокко.

Роньє виявляє стільки моторности, що зляканий професор Юнтель надсилає свого представника, і вони складають згоду: розподілити сфери промислового впливу.

Брати Роньє забирають собі Турцію, Балкани (за винятком Альбанського неба, де вже володарює італійський літак „Ансальдо“), Данію і ті країни Південної Америки, що не наповнені англійськими та французькими аероплянами.

Професор Юнтель обслуговує 60% літніх ліній Німеччини, забирає під свій вплив Швецію, Норвегію, почасти Голандію, над якою літають летючі голяндці — Фокери.

Таким шаленим темпом минає два роки. Фогель не може розлучитися з машиною. Йому давно кортить пожити життям „повзучої людини“ — пірнути знову в заводське життя. Але Вільгельм Роньє не відпускає. Треба заволодіти надхмар'ям — ці два роки рішають справу.

Очі невгамовного підприємця точаться внутрішнім світлом. Він твердо говорить обом авіаторам.

— Я збільшую вам платню! Але мусимо скорити

стати літнього сезону для нашої справи. Цього року концесійний завод „Роньє - Валь“ в Італії випускає найбільші гідропляни у світі. Ви бачите колеги! Не так давно я отримав запит од Амундсена, відомого мандрівника, чи придатні наші „Роньє - Валь“ до польоту над Північним бігуном. Ви розумієте — маховик нашої справи так закрутився, що не можна зупинитися ні йому, ні тим, хто обслуговує його.

Фогель, знесилений, стомлений, лише мовчить, а Скальд розстібує гудзики комбінезону і вислухує подяку від Роньє.

— Колись ви врятували Енвер - Пашу! Нині він надіслав подячного листа з обіцянкою, що турецький уряд — виключний прихильник нашої фірми, бо вона краще за інші об'єднала технічні і літунські сили. якими можна пишатися на всю Європу!

Роньє милостиво прощається з ними. Фогель же наче прив'язаний до машини. Після кількох невдалих польотів „Роньє - Ракета“ трохи побилась — і її треба здати в капітальний ремонт.

На завтра мусить бути нова, свіженька машина типу „Роньє — 3“ за маркою „Сатурн“.

Отто має, принаймні, три години, щоб „Роньє - Сатурна“ наготувати для виліту.

Фогель стоїть і скося дивиться на західне сонце. Яка погода? Здається, буде добра. Отто сідає на кілька хвилин на тумбу, що вгрузла біля ангару. Він з сумом стежить за кроками власника. Вперше з'являється неприязнь, йому робиться досадно, що він немов запродався Роньє. Набридло вже літати. Треба на завод. Там, казали, стало неспокійно відтоді, як з Радянської України прийшла телеграма, що одна поважна установа хоче закупити п'ять пробних літаків для відкриття лінії.

Треба взнати! Конче взнати, що то за телеграма і які саме машини призначені на продаж.

Сонце поволі згасає за обрієм. Сумна напона хмар сповзає з zenіту, розгортається як завіса на

сцені, і перед очима височить зеленосиня баня блакиті. Угорі починається вечірня вистава, і зорі, наче балерини, сором'язливо випливають на голубу авансцену.

Фогель зводить очі вниз. Постать Роньє зменшується.

До нього долітають уривки фраз:

— Україна буде моєю. Тепер більшовики — стала влада. Я поведу енергійну розмову! Росію хай бере професор Юнтель. Хай постачає їх своїми машинами! Коли він візьме Литву, Латвію, Північну РСФРР, я замовлю собі сонячну Україну, Кавказ з його шістьма республіками. А щоб компенсувати — згоджусь на віддання перських ліній фірмі Юнтеля!

Скальд щось одказує, але його голос тихіший за Роньє. Фогель не дочуває слів. Вальтер стиха сміється.

Надходить тепла літня ніч.

В цьому місці ми дозволяємо собі порушити одну літературну традицію і попросити читача на кілька хвилин надіти радіонаушники. Це потрібно на нашу думку, щоб зрозуміти сенс подій, які почалися на терені авіозаводу.

Чим жило повітря в цей мент? Якими іскрами палали антени Харкова, Києва і ще одного далекого, але поважного чужоземного міста — Берліну? Про що голосив радіомовний етер?

Харків перший розхвилював океани етеру. Тоді сонце вже заходило над східними берегами Алеутських островів та Японії, а на Україні день лише розполювався літньою задухою. Перша телеграма мала такий зміст:

„Німеччина — Берлін — панові Роньє

У відповідь на ваше запрошення сповіщаємо, що делегація Авіо-Синдикату виїхала у складні голови Правління Кляйстера, начальника заснованої авіолінії Секретаренька. Ми з нетерплячкою чекаємо одвітного приїзду шановних колег, пана Роньє і авіоінженерів, на відкриття лінії Харків — Тегеран.

Секретарик — Харків

Одночасно з цим фундатор і керівник авіофірми Роньє писав негайного листа до проф. Юнтеля, що в останні роки побивав продукцією фірму „Роньє - Ракета“.

Листа мали відіслати спеціальним літаком, і тому перо невгамовного Роньє швидко бігало по папері.

Він писав:

„... і тому зрозуміло, що ми повинні розподілити ринки Східної Європи. Це в інтересах нас самих! Я певний, що за найкращий пляцдарм ваших літаків стане Росія до 55° північної широти. Я вподобав Україну, Кавказ та Персію і гадаю, що між нами не буде суперечок щодо смуги економічної експлуатації, щодо цін та інших умов, які ми мусимо поставити робітничим урядам двох республік, щоб забезпечити повітряним лініям нормальний хід роботи!

Щодо Туркестану та Сибіру, то я не порушую цих питань і чекаю вашої принципової згоди.

Тисну вашу руку, професоре! Бажаю найліпших...

Перед Роньє лежала розпростерта Земля. Велика мапа Європи і Азії вкрила стіл і сповзла додолу. Скінчивши листа, він на хутку руку поставив сині хрести на тих країнах, що здавна підпали англійському та французькому експортові. Такі держави, як Польща, Іспанія, Фінляндія не цікавили Роньє - молодшого. Їхні території рішуче закреслені і затушовані. Іншими знаками розмалював Вільгельм країни, захоплені впливом ворожої фірми проф. Юнтеля. Він ставив на них кола, старанно виводячи еліпси, де слабшав вплив конкурентів.

Мапа Європи вмить покрилася такими значками.

Роньє - молодший любив мислити великими речами. Вчора він мислив заводами. Зараз цілі держави — монархії, республіки — колихалися в його мозку, і напружена думка шукала засобів оволодіти ними.

Європа і Азія! Шлях „Роньє - Ракет“ мусить скувати голубим лацюгом розпорошені міста з безсилою національною індустрією.

Уява малювала Роньє картини цих шляхів. Йому тісно в Німеччині. Він боїться близької кризи. Коли

він не продасть старої завалі (перевиробництво!) отих зелених „Ракет—2“, фірма зазнає великих збитків. Очі Роньє бігали по низці місць і шукали кандидатів на пришелепуватих дурнів. Треба продати! Неодмінно продати! Напевне на Україні серед щирих простодушних слов'ян знайдуться такі! От прийдуть Кляйстер і Секретаренко. Він познайомиться з ними і вже постарається позбутися „зелених коров“.

І одночасно уява простеляла йому грандіозний путь: Берлін - Москва - Харків - Баку - Тегеран - Кабул. Шість столиць зв'яже він блакитним обручем — прокладе трубу золотососа в надхмар'я, і численні карбованці, марки, леви, піястри потечуть у його кишені.

Лиса голова Роньє відсвічувала під сонцем. На лобі проступали краплини поту. Все обличчя нагадувало збільшений профіль пташиної голови. Нис немов збирався кудись летіти і помітно ворухив жовтим ластовинням.

Уже давно червона олива пройшла од транспорту, і рука Вільгельмова поважно проставила на кресленні мапи кілька цифр.

— Україна мусить купити не менш як 20 літаків.

Поруч він виводив цифри прибутку і міркував, кого з інженерів, консультантів за пілотів він пошле на Україну.

Перед очима манячили білі плями одкинутих газет. Там надруковані жахні новини.

Орган фірми проф. Юнтеля — науковий авіожурнал з неприхованою радістю писав:

„Стан фірми Роньє — не блискучий. Португалія одмовилась од дальшої купівлі перехвалених „Ракет“. Воно має під боком крашу сусідку — Францію.

„Уругвай рішуче розірвав стосунки з Роньє.

„Турція ще не залічила ран громадянської війни і не спроможна споживати велику продукцію Роньєвських заводів.

„Польща — наша шановна сусідка — остаточно віддалась. Парижеві, і всім запрошенням німецьких фірм відкрити цього

року авіолінію Берлін - Варшава - Москва категорично відмовила”.

Ні могутній Юнтель, ні хуткодумний Роньє не мали поспіху. Причина зрозуміла: Польща завзято будує національну (польсько-французьку!) авіопромисловість і ставить німцям всілякі перепони.

А редактори, зв'язані з фінансовими колами, присвячували передові статті на шпальтах газет, міркуючи, чим скінчиться боротьба двох конкурентів-ветнів.

„Альгемайне-Цайтунг“. Криза перевиробництва все глибше і глибше захоплює авіопромисловість. Фірма „Роньє-Ракета“ скоротила своє виробництво на 30%, фірма „Юнтель“ — на 19%. Передбачається дальше падіння акцій авіофірми.

„Роте-Штраль“. Акціонери фірми „Р-Р“ і „Юнтель“ страшенно занепокоєні швидким падінням вартості акцій. Скорочення робітників продовжується. Кількість безробітних збільшилося на 4 000. Ось воістину жакний закон гнилого капіталізму!

Так газетярі кінематографічно пробігали по вулицях і вигукували останні новини, турбуючи авіоспортсменів, літунів і всіх, хто близько сприймав інтереси авіобудівництва.

Біржа хвилювалася. На дошці старанно виводили крейдою:

Акції „Р-Р“ упали на 4,90%.

Акції „Юнтель“ упали на 3,20%.

Через дві години:

Акції „Р-Р“ упали ще на 3,50%.

Акції „Юнтель“ упали ще на 3,20%.

До вечора Роньє загубив близько 60.000 золотих марок. Лише завдяки більшовикам, що ніяк не погоджувалися приймати без передумов угоди з капіталістом, Роньє захворів.

І увечері лікарі заборонили йому виходити на свіже повітря. У керівника раптом підвищилась

температура, і всі чекали ускладнень у здоров'ї лисого Роньє.

Але ніякий професор не міг позбавити чулого господаря страждань, бо їхня причина лежала поза хворобою. Роньє просто боявся загубити на ранок іще 40.000, якщо не більше.

Лише одне заспокоїло його: повторна телеграма Кляйстера... Вони в Ковні!

Роньє нервово вхопив золоту ручку і кілька хвилин одписував Кляйстерові: „Я вдячний вам! Прошу захищати найкращий літак світу „Роньє-Ракета“ на чергових засіданнях Вищої Економічної Ради! Вона мусить затвердити купівлю“.

Так дякував Роньє Кляйстера і взивав його кращим другом прогресу, цивілізації. А радіогазети гриміли закликами на пляцах, майданах, у скверах, кватирях.

„Вільгельм Роньє сьогодні прилюдно заговорив про Україну.

„Вольфганг Роньє запросив до правління фірми наукових діячів і доручив їм скласти найточніший звіт про економіку України, Кавказу та Персії.

„Роньє-молодший одверто заявив промисловцям, що жадна країна його не цікавила так, як Радянська Україна“!

Довго ще хвилювався етер од перевантажених роботою антен, і довго ще голосили газетярі, ясно натякаючи, що між Юнтелем і Роньє складено угоду про високі завдання німецької авіації, яким чином, куди і за яким розподілом економічної праці вести вперед авіацію дружньої відсталोї республіки.

З вуст у вуста перелітало палке слово:

— Ідуть радяни! Ідуть!

IX Наступного дня Фогель ще на світанку прийшов до ангарів і з допомогою станційних механіків вивів „Сатурна“ на старт на вогке асфальтове коло аеродрому.

Ранок здіймався пружний, розгонистий. На сході мерехтіла синя курява, що як конфеті, розсипалась

у всі боки і легко метелила поміж хмарами. Блакитно-зелений світ точився звідти і розпромінював свої струмки по просторах парної росяної землі. Внизу над обрієм колошматило хмарини, вони диміли стовбурчилися, наповзали одна на одну і поволі розходились, відкриваючи за собою сиву стіну найвищих, найдаленіших хмар, що стояли перед світом немов будова блакитного ангару.

Стіна стояла непорушно. Але поза нею рухалось якесь велике тіло, і от вона тихенько розкололася знизу догори, поволі розкрилась, як брама, половинками. Хмара розсунулась у два боки, і серед неясної мли окреслився язик золотого пропелера. Спершу він був непорушний, та далі повернувся навкруги гвинта і раптом буйно, залихватньо закрутився на одному місці. І вже не язик пропелера бачив Отто, а розжеврене коло зрушеного тіла. Скажений пропелер замерехтів, набравши чіткої форми сонця.

Хмари злякано одбігали в бік, а сонце на червоних крилах у нестримному льоті знялося в височінь.

— Сьогодні виключний добрий день для польоту: сказав зрадільий Фогель.

— Сприяє погода? — озвався Скальд, надходячи до нього.

— Так! погода — кращої і не треба!

Вальтер привітався, як завжди, та протягуючи колезі руку, він потяг її до себе і таємничо, з якимось змовницьким притиском прошепотів:

— Сьогодні політ одміняється! Вони прилетять завтра!

І коли справа дійде кінця — я і ти, як спеціалісти полетимо на Україну. Чуєш?

Вальтер зіщулив очі, сховав справжні помисли в очних щілинах і розповів, які прийнятні умови ставлять більшовики.

Вони будують німецький гуртожиток, дають прекрасну платню тощо.

Фогеля зворушили слова пілота. Він чув про приїзд української делегації ще в ангарі і звичайно дуже зацікавлений ними. Що це за люди? Які в них звички? Як вони поводяться серед робітників і серед капіталістів? Все це цікаві питання. А коли зважити, що більшовики колись одмовились од участі в репараціях, то Німеччина мусить добре стрінути їх — так думав Отто.

А раз вони запрошують співробітничати з ними, Фогель вважатиме за щастя опинитися в пролетарській державі. Він давно мріє про це.

Вальтер резонно змалював учорашню розмову з шефом Роньє. Високошановний Вільгельм виставляє кандидатури ще кількох товаришів. Але Роньє їх попереджує, що вони — представники Кенігсберзького заводу дають обіцянку не товаришувати з тамошніми комуністами.

Тому Роньє вчора був зимислений, добре обдумуючи кожну кандидатуру.

Одна надія — на Україну! Шеф вихваляє більшовиків, як тільки може. Вони врятовують його від економічної кризи! А криза, май на увазі, насувається!

На Фогеля новина призвела вражіння і йому захотілось, щоб українці приїхали якомога швидше.

Перепохвалений гордощами, він лише обвів очима будови голубої індустрії, як він називав авіазаводи. Мовчав од радості, од того, що серце почувало зливу бадьорих сил.

Навкруги все стало прекрасне. Прозорий шар повітря лежав над чистенькими цехами. Білі стіни велетенського ангара височили над містечком. Жадного диму, жадної пилінки копоті не бачив Фогель. Перед ним розшарувався великий клопот майбутнього з його технікою.

„Мене пошлють до УСРР“ — співала його істота.

Радість буяла і виростала ширше та ширше, захоплюючи думи. Завтра він побачить радян, людей

східньої країни, що шанує машини і працю. Він задоволений, що сприятиме авіонізації дружньої робітничої держави.

Поволі він зрівнявся з брамою аероплянно-збір-ного.

У цеху щось шумувало, гуркотіло. Нерівне дзеленчання долітало з-за мурів, немов там працювало втричі більше робітників, ніж завжди. Зрідка зривалась стукотнява молотків. Іноді здавалось, що там запалено зразу три сотні автогенів, що тепер шипуче полум'я б'є в метал, розпалює, розгартує його до найвищого ступеня.

Фогель умить зупинився. Ага, зрозуміло! Роньє старається для більшовиків. Він прискорює темп роботи, щоб продати машини найновітньої конструкції. Це там збирають аеропляни. Значить, майстрі зайняті. Фогель мусить почекати.

Отто сів на боковій приступці контори, що стояли напроти цеху. Радість по-старому коливала хвилями серце. Фогель посидить, продовжить годину радості.

Але цех шумів далі. Шамотня точилась безперестанку. Час од часу від внутрішнього гуркоту тремтіли віконні рями з тисячами блискучих шибок. Три-вожна луна одгукувалась поміж стінами сусідніх цехів.

Фогель прислухався.

— Ми стоїмо... за! — прорвалось крізь загальний шум.

— А я... — зойкнуло десь пронизливо.

— Проти! Проти! — загули чийсь басы й тенори.

Отто підвівся і підскочив до вікна. Його постать гнучко припала до муру. Схвильований механік побачив зворушливе видовище.

Посеред цеху, там, де завжди звисали на підоймах корпуси літаків, стояла сотня людей і завзято дискутувала з якогось приводу. Над ними пливли два зібрані аеропляни і гострі крила „Сатурнів“ дивно накривали галасливий гурт. Робітники нахилили

голови і лаяли двох молодих майстрів, що керували горішніми коловоротами.

— Назад! Людей покалічите! — кричали вони.

— Розступись, товаришня! — відповідали два юнаки, вперто накручуючи верескливого ланцюга. Літаки підносилися вгору, вже не чіпляли за голови і наближалися до центру схвильованого зборища. Згори косим потоком проміння лився сонцепад. Проміння одбивалося на дзеркально-полакованій поверхні дюралюмінія і розхристаним віялом бігало по одягу робітників та по закутках цеху. На корпусах блищало все — невисохлий лак фарби, триплексове скло, металічні частини двигуна.

— Ми не припустимо цього! — протестував солідний робітник, з очима червоними од натуги та хвилювання. Він виривався з кола і простягав кулаки до кількох соціалістів, що з реготливим поспіхом розгортали пом'яту матерію з намальованим невеличким гаслом.

„Es lebe Rätische Ukraine“
(„Хай живе радянська Україна!“)

Соціалісти, старі друзі Фогелеві, намагалися розтягти гасло на всю широчінь і повісити його попід крилами одного з „Сатурнів“, але до них завжди підскакував хтось із патріотично настроєних робітників і зривав. Даремно один із коловорітців зупинив літака над гуртом і очікував моменту, коли гасло обів'є червоним поясом підкоси з обох боків, щоб раптом підняти „Сатурна“ вгору і залишити, аж поки з'являться радяни.

— Ми робітники демократи, — репетував той самий пихатий чолов'яга, — не дозволимо вітати більшовиків! Завод не наш, і на це треба спитати дозволу власника! Навряд, чи Роньє пустить їх на завод.

Маса коливалась і запал виростав.

— Ми зрадники демократи, — копіював його комічний Штайн, — не припустимо, щоб Роньє дозволив

собі на власному заводі продавати літаки більшовикам.

Бойовий настрій гуртка підносився все вище і вище, погрожуючи перейти межі простої сварки і перетворитися в кулачну бійку.

Отто вже стояв на підлокотнику вікна. Видовище захопило його. Він не може стояти тут як глядач, коли на машинах полихає червона китайка з сліпучо-білими літерами, що апелюють до почуття братньої солідарності. Хай зриває гасло з підкосів ота мармиза однаково він, Фогель Отто — справжній соціаліст і механік — здійснить свій замір і завтра, репрезентуючи на полі десяток аеропланів, причепить його на крильному профілі над пропелером переднього літака.

В наступну хвилину Отто зіскочив з вікна і хутко пройшов дворище, щоб потрапити в двері.

Демократи під проводом того першого, що кричав „Ми, робітники“, запропонував не хвилюватися. Мовляв, галас видасть їх і з наказу Роньє може бути поліція.

— Мітинг треба відкрити!

— Я закликаю завтра не працювати на честь прибуття українців. Закликаю до солідарності з радянськими товаришами! — суперечив демократом юнак, схилиючись з поручнів рухливого горішнього коловороту.

— Мітинг! — повторювали перші.

— Вам базікати хочеться? Язики сверблять?

— Мітинг! Тут же, в цеху! — кричали прихильники цієї ідеї.

Перед Фогелем стояла стіна людей, що через неї не можна було продертись ні з ліктями, ні з кулаками.

Але робітники побачили механіка.

— Туті-Фрутті — прийшов!

— Фогель тут! Хай він накидає троянд у літаки

— Я не одмовлюсь од такої місії!

Отто посунув до центру натовпу. Сотня очей стежила за швидкими рухами вусатого парубка.

— Дійсно Тутті-Фрутті!—почав він своїми улюбленими словами,—од імени заводських робітників пропоную піднести делегатам букета червоних троянд.

Всі пізнали механіка. Робітництво прозивало його „Тутті-Фрутті“ за звичку заміняти лайку „донер-ветер“.

Аероплянно-збірний любив Отто за його тихий і тривкий запал.

Зараз він випростав груди і засунувши руки в кишені, нахилив голову вперед, наче збираючись клюнути першого, хто заперечить його думку.

— Хто ви, я питаю вас? Безумовно—не робітники, а гицелі, раз ви не погоджуєтесь з нами—чесними щирими соціалістами.

Механік хотів іще щось сказати, та в задніх лавах підвелася рука з молотком, за нею виплило широке обличчя громадянина Вартгавзена. Обличчя виплило заколисалось позаду.

— Слово! Кому ти запрошуєш підносити букет? Тим, хто нівечить пролетаріят у Совдепії? Я протестую! Я заперечую загальній думці про Радянську Росію. Вона—не пролетарська держава, це типова селянська аграрна країна, що ні в якому разі не може стати проводирем людства! Передова країна лише ота, де найбільше пролетаріату і тяжкої індустрії! А Росія...

— Доказ?—урвав Отто.

Вартгавзен посміхнувся, хитнув головою разів три і, ледве не втонувши в людській хвилі, вчепився обома руками за чийсь плече.

— Докази єсть! Гляньте на герб РСФРР, над головним входом у цех!—ви бачите оригінальний символ.

За цими словами очі робітництва глянули на добре змальований державний герб РСФРР, причеплений, очевидно, сьогодні. Демократ влучно підійшов до

слухачів і, користуючись старим досвідом агітатора, міцно заволодів увагою. Раз слухають — значить, справу наполовину зроблено. А там побачимо.

— Символ — серп та молот навхрест. Здається, міцна спілка села та міста. Але уважніше придивіться. Серп оточив півколом молота, а його кінець піднісся вище молота. Виходить, село, — гегемон над містом, і пролетаріят підлягає волі суто селянської держави! Це в Росії, а ще гірше на Україні. Не можна пишатися комуністичними феодалами, як це ви робите.

Тому не голосуйте за букети і вітання. Згадайте за ваших жінок і дітей, що живуть без троянд! Я — проти вітання катів.

І Вартгавзен зник у натовпі.

Удар був влучний, прихильників солідарности зменшилось ураз. Але Фогель все не сходив з ящика і, прослухавши несподіваної промови, голосно розреготався. У його руках ще був єдиний засіб знищити вплив останніх фраз задавачливого соціал-демократа. Фогель умів реготати щиро, непідроблено, немов цьому мистецтву його вчили найкращі артисти. Отто засміявся їдко, пронизливо, показуючи дві білі низки цукрових зубів. Сміючись, він не спускав очей з товаришів і переплітав регіт із словами:

— Більшовики оцими серпами давно вже поодрізали голови робітникам! Тепер вони безголові ходять! Я не знаю, чим їм доведеться нюхати наші троянди! Чи не позичить громадянин Вартгавзен бідним делегатам свого носа на якусь годинку?

На який бік схилилась би більшість присутніх — було невідомо. Можливо, що регіт розчарував би раптових спільників майстра Вартгавзена, та за спинами групи робітників зойкнув міцний голос:

— Пан Роньє прийшов! — і Скальд, ширше одкриваючи двері в цех, пропустив в'юнку постать Вільгельма Роньє.

— Роньє? — сполохано залунало серед однодумців Вартгавзена.

— Скандал! Дійшли того, що в чужому ненайнятому приміщенні відкривають мітинг! — пробурмотів останній, кидаючи косого погляда в бік Роньє, який хутко наближався до стривожених робітників.

— Роньє! — твердо прогомонів Отто, пильно дивляючись до виразу на господаревому обличчі. Воно похмуро оглядало гурт з краю в край. Піднесена голова чогось шукала і надзвичайно спадала на голову високого півня.

Всі затаїлись, і притамована тиша повзла з усіх кутків. Лише Фогель ворухився в центрі та гаслярі похапливо скручували бинду матерії.

Роньє пройшов крізь натовпа, наче розпалений утиг у сніговому наметі. Все розступилося перед ним. Зійшовши на імпровізовану трибуну, Вільгельм ступнув вперед і обвів холодним оком спантелених робітників.

— Я — людина ділова! Своїм мітингуванням ви, сто чоловіка, зчинили мені збитки. Я йду вам назустріч і категорично пропоную приступити до роботи, а панові Вартгавзенові... доручаю завтра піднести від усього заводу українським представникам букет чайних троянд! Сподіваюсь, усі будуть задоволені?

Далі він угледів Фогеля з гаслом і вмить змінився на обличчі. Очі бризнули промінням гніву.

— А цю ганчірку геть! Гостей приймаю я, а не ви! Значить, я і турбуюсь за їх, а не товариш Фогель, що йому я висловлюю догану за залишення машини без догляду в ангарі!

Фогель густо почервонів. Вільгельм Роньє без упину дивував його своїми вчинками. Одверта нахабність і вперте втручання давали привід тисячам догадок. Ця риса Роньє творила йому серед промислових кіл великий успіх, а прибічники відумували фантастичні легенди про Вільгельмову вдачу.

Робітництво ошелешено мовчало. Навіть Вартгавзен. Один Отто простяг руку і попросив пропустити вперед.

— Пане Роньє! Ви занадто уважні до України і до пана Вартгавзена!!

І помандрував геть, не зваживши навіть, яке розчарування переживає Скальд — його друг.

Х До Кенігсбергу прибули Арнольд Карлович Кляйстер, голова Авіосиндикату, з незмінним Секретаренком. О, як їх зустрічали! Бенкет за бенкетом. Роньє старався, схиляв їх на свій бік, показував на лице медаль.

— Бачите? — казав він, киваючи пальцем на ангар.

— Бачимо! — відповідали два радянці, вражені грандіозним розмахом блакитної індустрії. Ангар, збудований за останнім словом техніки, легенько повертався на всі боки, підкорений цілком електричним двигунам. Велетенське тіло тихо сунуло свою розкриту пащу по рейковому колу, обертаючись навкруги невидної осі.

— Вітер дує зі сходу! — казав Роньє в невеликий рупор, стоячи на біленькій вежі метеорологічної станції, що здалеку спадала на тонку шпичинку маяка.

— Єсть, вітер дує зі сходу! — відповідав хтось з машинного, і ангар з приглушеним гуркотом котився по колу, готуючись прийняти аероплани з заходу.

Скальд і Фогель знижували літака (у цей мент „Роньє-Ракета“ літала над гостями!), сідали проти вітру і потрапляли прямо в браму рухомого ангара.

— Вітер дихне з півдня; будь ласка, ангар готовий прийняти вас з півночі! — задоволено говорив Вільгельм. Це ми зробили з нарочитою метою, в майбутньому матимемо рейси дирижаблів.

Кляйстер дивився на все якимись дикунськими очима і приказував:

— От закордон! Багато він значить! Треба везти закордон до нас — на Україну.

Секретаренко тихо притопував од щастя. Його старі очі нарешті побачили чужу країну. Дарма, що на нього клепали, нібито він — бездара, ніби з його слов'янською вайлуватістю радянська авіація

далеко не полетить. Він—за кордоном! Добре, що вони вийшли сюди в поганеньких швейпромівських костюмчиках, у драному взутті, з самими старими портфелями, без валізок! Тут усе дешево. Дешеві аеропляни, костюми, золоті зуби, бритви, жінки, білизна! Секретаренко — розумний. Він запросив Кляйстера злізти в Ковні з потяга і, чекаючи пересадки, подався до універсальної крамниці. Там їх одягли, зробили європейцями, і нині не соромно обом стояти перед могутньою людиною німецької авіації.

Чого не купили в Ковні, докупили в Кенігсберзі.

Секретаренко (о, це Секретаренко, а не в'юнкій Секретарик, що лишився там—у Харкові, у правлінні) важко посміхався і радів, що його жовте гемороїдне тіло огорнене шовковою білизною, одягнене в костюм кращого англійського сукна. Одяг прикрашає людину.

Секретаренко, на велике щастя, знайшов жовтий портфель „спеціально для дипломатів“, як сказав продавець, і купив. Сьогодні він бовтав ним, ізрідка поглядавав униз, міркуючи, чим він заповнить у Харкові його вісім відділів. Напевне, знайдеться паперів у синдикаті багато!

Кляйстер теж посміхався, але не так, як його особистий Секретаренко. Цей не давав волі своїм вустам. У першого вони розпливалися в ширю усмішку, розтягуючи рота майже до вух, а в Арнольда Карловича посмішка була тонка, аристократична, стримана.

— Ви хоч не компромітуйте себе! — прохав по-руськи Кляйстер, почувавши себе не в своїх санях од одвертих дитячих поглядів широкого українця.

Фогель і Скальд уже стояли біля „Роньє - Ракети“ і чекали біля кабіни гостей.

— Обов'язково треба купити! Новітня конструкція! — палко зауважив Секретаренко, тикаючи пальцем в одну з машин, що стояли під великою еліптичною банею ангару.

— Вам подобається зелений колір? — спитав Кляйстер.

— Це оригінальна пофарбовка!

Гості увійшли в ангар. Секретаренко здивовано застиг на місці і гоже підніс око вгору. Яка велич! Яка шир! Це — не ангар, а якийсь античний храм. Колони білого заліза спускалися згори і тримали дзеркально чистий конструктивний дах.

Тиша стояла тут, наче в справжньому храмі.

Фогель уже давно зупинив очі на вусатому Секретаренкові і тихо думав: „Який чудний і наївний цей більшовик! Як він смішно поводитьсь з усіма!“

Коли Секретаренко поплив вайлуватою ходою до кількох „Роньє — 2“ і почав розпитувати Роньє про її якості і ціну, Фогель ображено зашепотів Скальдові:

— Боже, вони купують „зелених корів!“

— А тобі не однаково?

Біля літаків з'юрилились делегати від соціал-демократів і на чолі з Вартгавзенем тримали в руках кілька букетів чайних троянд. Коли надійшли гості, Вартгавзен урочисто сказав кілька слів і передав Арнольдові Карповичеві рожеві й жовті квітки.

— Це від моїх добрих робітників! — зауважив весело Роньє, даючи непомітного знака, щоб Вартгавзен своєчасно відійшов у бік. Можливо, господар запросив би і оркестру зіграти „Інтернаціонала“, та такт власника не дозволяв це зробити. Принаймні, Роньє достатньо вшанував національні смаки нової Росії, і він з пихою вів гостей далі.

Фогель хмуро дивився на цю сцену. Вартгавзен подарував рожеві й жовті квіти, в той час як робітництво бажало піднести червоних. Який дурний же Секретаренко, коли він з радістю і усмішкою щастя отримує квіти зради і невиразних прагнень. Оттові брови кострувато збігалися на перенісці.

Та раптом обличчя Фогелеве засяяло. Кляйстер відкрив кабінку „Роньє — 2“, заглянув туди і раптом з кислою міною зачинив дверці.

— Що там? — заметушився Вільгельм.

— Прапор! — холодно одказав Арнольд Карлович.

— Прапор?

З цими словам Роньє скарьожився, наче стиснутий обценьками, і витяг з кабіни великий шмат червоної матерії.

Це — справа Фогелевих рук. Хай гості прилетять на машинах додому. Ремонтуючи їх, вони надібають на кілька записок із виразом братерних почуттів. Хай знають, що вони мають постійних друзів.

Гіршої несподіванки не чекав Роньє. На прапорі білою фарбою виведено лише три слова:

„Es lebe USRR!“

(„Хай живе Українська Соціалістична Радянська Республіка!“)

Секретаренко почервонів, тихо засміявся і протяг руку, щоб попрохати на спомин про німецьких робітників, та Кляйстер із стислими зубами сіпнув його за рукав і злісно проговорив:

— Не смійте! Через оцих німецьких пролетарів нас потурять додому! Чуєте?

Секретаренко почервонів удруге і соромливо сховав обидві руки в кишеню.

Тоді Роньє оглянув кабіни наготовлених на продаж „корів“ і всюду познаходив червоні троянди, покладені по пасажирських фотелях. Кляйстер навмисно одводив очі — немов нічого і ніяк не бачив. А Секретаренко безсило блимав віями, замислений над питанням, як мусить поводити себе офіційний більшовик у таких обставинах. Досить йому було згадати, як наставляв його Кляйстер на путь істинний у дорозі, щоб йому в очах робилося зелено.

— Нас вишлють в одну добу — так ми і не побачимо закордону! — повсякчасно говорив Арнольд Карлович, умовляючи компаньйона стримувати себе всюди од вітань на провокаційні виступи в капіталістичній країні.

— Ви не вірте отим червоним прапорам, коли їх

побачите у Німеччині. Навіть, коли робітник підскачить і забельоче про симпатії до радянської системи — не вірте! То нас поліція пробує! Оці робітники прохатимуть у вас значків та портретів Леніна. Ви дасте їм поштову марку з Іль'чем, а на завтра поліцай-президія сповістить, щоб ви за двадцять чотирьох годин залишили межі Німеччини! Так-то!

Тому становище обох було смішне, особливо Секретаренка, який почував себе зв'язаним, посадовленим в склянку в'язниці. Він був широко людиною і тому його кортіло обов'язково поговорити з якимсь чужинцем-робітником. Мовляв, як приїде додому — матиме матеріал для доповідей на партзборах про міжнародний стан.

Але авторитет Арнольда Карповича тяжив над ним, і чудернацький українець був повним контрастом до моторного, вихованого Кляйстера, на якому одяг європейця лежав так добре, немов він носив його з дня народження на світ.

— Який у вас розмах! Ви сягаєте рівня Америки! промовляв увесь час голова Авіосиндикату, одночасно міркуючи, які машини купити.

— Щодо цивільної авіації ми вище від Америки!

Роньє делікатно супроводив обох по ангару і, коли Секретаренко спитав (суворий погляд з боку Кляйстера!), чи не можна оглянути завод, спокійно одказав:

— З нагоди ремонту і капітальної реконструкції завод для огляду зачинено!

Одним словом Роньє одмовив в огляді і, щоб знову блиснути перед гостями, запросив їх політати на його особистому „Сатурні“. Він гордовито повів долонею по ряду літаків типу „Сатурн“, які, за його словами, уже продано в Турцію.

— Ви знаєте, мій завод завалений замовленнями! Португалія — купує, Уругвай — купує, Турція — замовила нам свою конструкцію. А незабаром, в недалекому майбутньому ми перейдемо до будови літаків

нового типу — спеціально для руських рівнин та українських степів! Коли ваша ласка — замовляйте, купуйте!

Роньє шляхетно брехав, не згадуючи нічим про кризу, про можливе скорочення виробництва, коли Україна не купить.

А гості слухали. Та Кляйстер погодливо кивав головою.

Фогель хмуро слухав і занотував в пам'яті усі слова Роньє.

— В Берліні сьогодні бенкет для шановних гостей. Замість простого польоту над містом, я запрошую вас, панове, відвідати мій столичний палац!

„Обкрутив їх“! — скорботно подумав Фогель, нічим не видаючи того, що він знав про стан фірми.

... Через годину вони полетіли на схід, і саме тоді, коли робітництво нарешті прорвало заставу поліції і кинулось слідом за аеропляном.

Кляйстер і Секретаренко, засліплені німецьким ладом, охайністю, сиділи в кабіні і занурювали очі в широчезні краєвиди цікавого шляху.

XI Фогель повернувся з Берліну без машини, без Скальда, без Роньє і назавжди попрощався з чудернацькими українцями, які, на його думку, видавали себе, бо бажали бути тим, чим не були в дійсності. Неевропейці, вони хотіли переєвропейєти європейців; комуністи усіма засобами стирали з себе всі ознаки комуністичности.

Певне підозріння залишила в ньому таємнича поведінка Кляйстера, що вештався по місту, зустрічаючи то білоемігрантів, то всіляких спеців.

Коли Берлін і столичний Стаакенський аеродром зникли за першим поворотом залізниці, Фогелеві стало сумно.

В Правлінні отримали таке розпорядження:

„Затвердити продаж п'яти аероплянів типу „Роньє — 2“.

„Передати заводові замовлення на шість літаків того ж типу“.

А літний відділ байдужо вивісив об'яву:

„Вальтер Скальд призначається начальником німецьких літунів, командированих обслуговувати лінію Харків - Баку - Паглеві“.

На чолі групи інженерів, що йому доручено од імени Правління вести всілякі справи як з комерційної галузки, так і науково - технічної.

Інший параграф торкався особи Отто.

„Механіка Фогеля з літної частини перевести на роботу здатника машин — на завод в Тесав - Кенігсберзі“.

Прийиження! Зменшення заробітку вдвічі! Ніхто тепер не рахуватиме йому налітаних кілометрів. Орла садовлять в заводську в'язницю, замурують за ґрати бантин і за скло. Розвіється чудова романтика ранкових польотів між сивими містами - велетнями. Роньє тонко помстився за недавній виступ.

Гаразд! Фогель буде здавати машини літній частині. Але свого він дістанеться. Він буде на Україні!

Отто сказав собі — потрапити в країну сояшників і сірих рівнинних копалень.

Через тиждень Отто отримав від Скальда великого листа.

„Любий друже!

Ти не можеш уявити, як тепло зустріли нас у Харкові. На таке ми не сподівалися. Мало згадати пишасту брунаву італійську Верону, де нас колись носили на руках. Навіть з цим прийомом не зрівняється урочисте свято, улаштоване в Костянтинополі турецькими авіаторами нашим літунам. Що порівняно з цим сухуватий шум, знятий в Португалії республіканською пресою з приводу нашого торішнього прибуття.

О, це була зустріч! Коли ми там почували себе гостями, то в Харкові — в пролетарській столиці — ми, агенти капіталістичної фірми, розпоряджаємось наче господар у своїй хаті. Тут було мало „європейського шику“, зате слов'янська душа — на розпашку. Тут менше гриміли фанфари, як у Вероні, зате більше діла.

Аеродром, ангари — в червоному вбрані. Тисячі народу проривають ланку міліції — масове свято вражає мене. Стихійний рух тьми - тьмущої народу змушує нас визнати в наших контр - агентах велику силу ідейного і емоційного впливу. Такої масовості я не спостерігав в жадному місці.

А проте, яка вона безсила перед гіпнозою нашої техніки. Перед закордоном всі схиляються, кінчаючи найповажнішими людьми республіки. Кляйстер розказав у путі, що його друг, народний комісар, не вважаючи на стовідсоткову комуністичність, носить виключно закордонне: капелюх — італійський, костюм з усіма причандалами — німецький тощо. І він ні в якому разі не купить паршивих виробів з гидкого радянського сукна. Радяни — повна протилежність нам. Ніякого патріотизму щодо національної продукції. Ми, німці, пам'ятаєш? лічили за найкращий тон вживати усе німецьке. А тут — навпаки. Дивацький тон: ходити в радянському — в дешевому — значить, одверто визнати свою економічну неспроможність. Прийти на бенкет на зустріч з нами в радянському одязі — значить, вчинити неввічливо. Мовляв, ми, гості, образимося!

Чудернацький народ! І перед нами усі пишануться цим.

А коли б ти знав, скільки уваги віддано нам?!

Кляйстер і Секретаренко літерально боги в найкращому розумінні.

Нам, німцям, в переповненому Харкові улаштовують німецький гуртожиток.

На бенкеті — німецькі пісні, танки Райлянду і Вестфалії.

На виробництвах, усюди — перекладачі.

Дома — німецькі куховари, грубники. Навкруги нас і для нас — наша рідна мова. Все німецьке — для німців. Кляйстер організує навіть наш національний клуб. Він виписує багато газет, журналів з батьківщини, і ми, сидючи біля каміну під сердитий шум дощу, відчуваємо, що ми не в Харкові, а в себе в Пруссії.

Словом, Кляйстер — душа нашої справи, відтворив німецьку дійсність і заснував маленький

Берлін у Харкові

Надзвичайно раджу тобі поговорити з Роньє, вмовити його. Приїзди до нас, і ти потрапиш у веселе коло товаришів. Ми дружимо з радянськими авіаторами і іноді чуємо од них багато цікавого.

Одночасно я пишу листа — замовляю за тебе слово нашому шефові.

Щасливий гість радянської країни
твій друг — Вальтер Скальд".

В аероплянно-збірному жваво йшла робота.

— Ніколи я не працював з такою охотою! — почув Фогель од юнака Штайна, що недавно малював літери гасла в честь приїзду радян.

— Ти працюєш з надхненням! — одповів йому Фогель з певною дозою товариських заздрощів.

— Ще б пак! — загув трубний голос позаду. Як почав працювати для більшовиків, так і світ миліший став. Не турбуйся, юначе, — більшовики — ті ж самі капіталісти! Ріжниця та, що в нас — Роньє — капіталіст фізично чутний, а там над усіма клясами (і над пролетаріатом також!) панує капітал державний, усюди суціль багатоский і жакніший за нашого Роньє!

— Хто це так говорить? — хутко обернувся Штайн.

— Я! — і Вартгавзен насунувся сірою плямою на гурт. Очі його хмуρο бігали по головах групи робітників, що гірляндю живих тіл обняли „Ракету — 2“ і прудкими міцними ударами молоточків заклепували тисячі цвяшків на дюралевій обшивці.

— Прийшов правовірний бусурман!

— Нюхом чує, що про Україну розмова!

Робітники зареготали. Вартгавзен похилив голову і, щоб уникнути неприємної розмови з новоявленими солідаристами, занурив чорні вогкі очі в папери, немов переглядаючи, що треба зробити сьогодні в цеху: чи збирати нові машини, чи старі підремонтувати.

— Власне, — озвався Отто, викликаючи демократа на герць, — чого ви гарчите? Раз ми працюємо з охотою для України, нема чого боятися за збитки. Чим більше ми зробимо, тим більше додаткової вартости напливе в кишені нашого шефа. Завдяки більшовикам розквітає наш завод!

— Не наш завод, а Роньє! — поправив Штайн.

— Хай так! — метнув блакитними очима Отто. — Зараз не в цьому суть. Я хочу спитати шановного Вартгавзена, що ми будемо робити далі. Сьогодні ми закінчуємо зборку двох „корів“ для Харківського синдикату. В цеху нема більше нічого, окрім шести побитих машин, яким потрібен капітальний ремонт!

Фогель показав у лівий кут, де справді стояли корпуси — фюзеляжи — „Ракет — 2“, що, не долетівши

до Туреччини, розбилися біля Будапешту на угорських рівнинах від непогоди.

Крил на цих машинах не було. Їх познімали, аби зробити нові. Двигунові гнізда дивились на всіх чорними провалинами в грудях: мотори були в чистці і частково ремонтувалися. „Ракети“ давно набридли робітникам, і Фогель, ставши на завод, поставив за мету остаточно вирішити їхню долю: чи на злам, чи в ремонт.

— Що хоче зробити Роньє з оцим кладовищем машин? — повторив запитання механік.

Вартгавзен підвів очі і байдуже глянув у куток на спустошені, випотрошені літаки.

— За розпорядженням контори, ми маємо цими днями взятися за них! Цей ремонт буде терміновою роботою! Україна не може чекати поки завод зробить нові. Шеф бажає швидше виконати зобов'язання!

Фогель звузив брови і щось пригадав:

— Але пан Роньє обіцяв збудувати нові літаки!

— Це не моя справа! Ми їх пофарбуємо, і вони спливуть за нові!

— Фарбувати гниля? Дурити клієнтів? — схопився нестримний Штайн, злазячи з маленької драбинки.

— Більшовики ще не мають такої культури, щоб почувати різницю між новим і старим. На слов'янський шлунок і це гаразд! — байдуже одказав Вартгавзен, листаючи копії ордерів, розпоряджень і наказів по заводу.

— Це чия теорія — Кавтського чи ваша? — глузливо запитав ошелешений механік.

Вартгавзен повернувся лицем до запитача і по-важно, з свідомим зваженням відповіді, протяг:

— Це давня практика підприємців!

На робітників заява головного майстра справила гнітюче враження. Одверте шахрайство не ховалось у шовковий серпанок добрих промов. Неприхованість жалюгідних бажань неприємно вражала слух. Це

особливо почувалось, коли Роньєві слова передавав Вартгавзен, який звик кожну дрібницю оздоблювати красивими словами.

Новина осою вжалила серце Фогеля, Штайна й інших.

— Я, старший приймач готових машин, одмовляюся зарані приймати їх на іспит, шановний Вартгавзене!

— А я,— піднесено проказав Штайн,— не доторкнуса до „корів“ жадною пучкою! Я краще закину свій інструмент, ніж приступлю до ремонту нікчемних старезних аероплянів! Ви, як жебраки, назбирали розтрощене звалля, а тепер торгуєте ним!

— Геть ремонт! Давайте нових для України! — голосно закричав хтось, сидячи в кабіні сусіднього готового аеропляна, призначеного для Швеції.

Вартгавзен інстинктивно потяг руку до дверини, щоб узнати прізвище нестримного ентузіяста, що, лаштуючи пілотську кабінку авіоприборами, не забув про радянських сусідів. Та Фогель зупинив його на піддорозі:

— Ви посоромтесь! Ви ж колись були справжнім соціалістом!

Майстер зашарівся, і білі цяточки сорому поповзли по вилицях і лобі. Видко було, що він хвилювався і ледве тримав себе в рямцях порядности.

— Як хочете, а я наказую вам усім від завтрішнього ранку почати ремонт трьох аероплянів „Д—637“, „Д—501“ і „Д—903“! Сьогодні прийдуть мотористи і підготують все, що треба, а інше мене не стосується!

І Вартгавзен заколихався, як човен, прямуючи до іншої групи робітників, що спускали коловоротом готового літака.

— Друзі! Організованої одсіні! Вони не переможуть нас! — з пристрасстю зашепотів Штайн, кинувши насамперед на Фогеля.

— А як не допоможе, то і припинемо працю! — стиха одповів впевнений Фогель і радо озирнувшись — поле можливих соціальних стичок.

А ввечері Отто знову читав Скальдове послання:

... А щоб сказати правду, Кляйстер — незрівняний друг німецької авіації.

Змалюю сценку:

Ранком, коли над Харковом стоїть задимарена мла заводських будов, я бачу з вікна нашого гуртожитку всю східню частину столиці. Повз нас їде автомобіль Авіосиндикату з Кляйстером. Мене кличе сирена, і я сходжу вниз. Вітаюся з Арнольдом Карловичем, всідаю в новенький „Паккард“ і їду містом до авіовокзалу.

— А поганий наш Харків, брудний, пилючий! — говорить мені він. Нам, українцям, якось соромно перед вами, європейцями!

Сумне око голови дивиться на мене.

Я здивований такою категоричною заявою. Правда, вона одзеркалює дійсність, але нащо така сувора характеристика.

— Не в тім річ, — одказую я, — що у вас Харків брудний. Ви народжені хаосом і в хаосі живете, але він переформується в чіткі форми нового! Я вперше тут зустрічаю слов'ян з такою зарядкою сили.

Повз нас минали квартали. Хаотична сумісь архітектурних стилів, подаманість вулиць псує мій настрій, але я радію іншому. Кляйстер і Секретаренко так захоплені будівництвом, що не мають змоги контролювати нас, і ми живемо приспівуючи.

Ще ми не вилізли з авта, а Арнольд Карлович, невесело посміхаючись, жаліється:

— Нема у нас таких сил, як ваші! Коли будете писати до Німеччини, передайте Роньє подяку за його невсипучі турботи про Україну і натякність, мовляв, Правління синдикату сподівається на присилку іще кількох спеціалістів.

Нас зустрічає на порозі авіовокзалу Секретаренко — ліва рука Кляйстера, замісник Секретаренка — і з неприхованою улесливістю проводить нас до літунської кімнати. Секретарик щебече по-німецькому і щодня, як попуга, повторює Кляйстерові прислів'я:

— Закордон! О, це слово значить багато!

Я проглядав розпис польотів на лінії і бачу, що червоний літун тов. Б.¹, нагороджений трьома орденами Червоного прапора і двома особистими нагородами Реввійськради та одного великого Губвиконкому, пілотує гіршу машину, ніж я — чужоземець, антибільшовик.

Я радісно сміюся. Секретарик — мій співпляшник і, як знавець найекзотичніших ресторанів та барів, водить мене і

---

¹ Факт — В. К.

гера Консультанта по нічному Харкову. Секретарик клянеться, що він давній друг авіації і робить всілякі послуги. Він захищає мене перед Секретаренком.

Останній сьогодні сидить рожевий, з сонячним сміхом на вустах.

Побачивши мою постать у дверях, він виходить з - за столу, бере під локоть і садовить в великий пухкий фотель.

Я питаю:

— Чому руські пілоти у вас не в такій пошані, як ми?

— Бачите, сумирно одказує він, — німцям уже покладено од бога літати на німецьких машинах, а тов. Б. політає й на „Фоккері“! Крім того, хай він підучиться у вас!

Я знаю причину його ввічливості: Секретаренкові, як і Кляйстерові, вподобалась наша батьківщина. Він знову жадає поїхати до нас. Мовляв, приймати шість нових аеропланів, що їх пан Роньє обіцяв виробити через кілька місяців.

Між іншим, коли вони будуть готові?..

Республіканські лінії потребують кількох десятків. Кляйстер частенько питає за них.

Словом, жити тут у більшовиків куди краще, ніж у нас, де на лінії можна чекати, що ось застрайкують станційні мотористи, і машина не полетить.

Та зараз я стурбований одним явищем. Воно виростає в небезпечні форми і погрожує авіофірмі великим фіаско.

Сьогодні до Правління приїхав київський винахідник, якийсь Костенко, і, ламаючи встановлений церемоніал трестівського прийому (не дочекався, поки кур'єр покличе до Кляйстера), вдерся до його кабінету. Я свідок антикультурної поведінки цього, як кажуть тут, „заслужованого комуніста і пілота революції“.

— Чому мене не приймаєте? — гнівно запитав він на порозі, випроставшись міцною постаттю перед шановним директором і втаскуючи три звертки великих креслень власного винаходу.

Костенко стояв до мене спиною, але по звороту голови і по косому профілю я бачив, як грали на його чолі пругасті зморшки і особливо над переніссям. Одяг його був повною протилежністю вбранню синдикатівських службовців. В той час, як останні фасонили закордонним (наші пілоти „провозять“!) винахідник мав на плечах довгу стару літунську шкірянку, з рижими, попелястими плямами і з дірками на складах рукавів.

Напіводчинені двері затуляли обличчя Кляйстера. По окремих словах, що їх навчився розуміти, я дізнався, що Кляйстер розсердився.

— Товаришу... — сухий безкровний голос, — ви не порушуйте загальних правил прийому. Вийдіть з кабінету, прошу вас.

— Я чекаю уже дві години при вас і півтори години до вашого приїзду, — чув я. Я людина здалеку і не багатий на час! Будь ласка, сідайте на своє місце назад, не кричіть на мене, хоч ви і голова республіканського синдикату. Ви мусите негайно вислухати мене.

І Костенко без зайвих слів зашарудів аркушами покресленого, розмальованого паперу і почав розкладати їх на столі.

Заінтригований, я підійшов і глянув в середину кімнати. Кляйстер дивився на киянина совиними очима і розгублено кліпав. Губи йому нервово то стискувалися, то розтулялися. На обличчя набігала біла крейдяна тінь, руки притамовано шукали кнопку дзвоника, напевно, щоб викликати кур'єра.

А Костенко відповідав холодним поглядом і зневажливим жестом розстелив креслення над усіма причандалами кабінетного столу. Аркуш накрив циркуляри, розпорядження, печатки, атрамент трьох кольорів, папки і цілу колекцію різних ручок, костяних, простих, різьблених з слоновими вів'єтками.

Тут Кляйстер угледів через двері мене і, немов набравшись сил, владно підняв руку.

— Слухайте, громадянине! Не зчиняйте скандалу. З нами — чужинці!

— Мені німці не потрібні, потрібні — ви! Я звертаюся до вас із справою державного значіння. Ось гляньте! Це мій винахід аеропляна з еліптичними крилами! Розглядайте його з усіх боків і давайте гроші на будівництво нашого радянського літака!

Я не стільки розумів із слів, скільки з тону голосу й таких відомих слів, як „аероплан“, „еліптичний“, „радянський“ догадувався, про що йде розмова. Костенків голос бренив от хвилювання. Можливо, він хотів сказати багато, та, чекаючи, розгубив наготовлені фрази, і його заява вийшла несподівано категоричною. Кляйстер міг виставити його за двері, і тому Костенкові треба було сказати все за один раз.

Арнольд Карлович кілька разів намірявся зняти проєкта зі столу і заглядав під низ, занепокоєний, чи не перекинувся какамар. Винахідник вперто тримав аркуш за край і очима показував на тонке плетиво овальних і прямих ліній.

— Гроші? А де я їх візьму? Ваш винахід дуже дорогий для республіки! — резонно одказав директор синдикату і, щоб сховати розгублення, запалив цигарку.

— Ви маєте гроші для купівлі дорогих закордонних аеропланів? Будь ласка, давайте й мені! Якого біса викидати наше золоту в кишені Роньє? Ми й самі збудуємо!

Далі киянин почав пояснювати принцип свого винаходу в загальних рисах. Слова хлинули потоком, і в них відчув я впевненість радянського патріота. І на мій подив, він зовсім не має прикмет, які має націоналістичний патріотизм. По-

перше, в словах не звучала абсолютна впевненість, фанатична віра лише в своє, рідне, національне. Костенко готовий був вислухати будь-яку критику, поради тощо. Тому він знизив голос і заговорив тихо. Таких людей я зустрічав і в нас. Вони мають хибу, що нею можна скористуватись, коли запал підупаде після перших же слів. Лише треба показати, що ти їх „уважно слухаєш“. Так і зробив Кляйстер, добрий знавець психології людської.

— Гаразд! Я бачу, що ви справді попрацювали над вашою ідеєю! Безумовно, ваш проєкт має республіканське значіння! Я обіцяю, що Правління з максимальною увагою розгляне проєкта! Можливо, коли ви запатентуєте свій винахід в ВРНГ, ми запросимо німецьких консультантів висловитись з приводу вашої ідеї!

Арнольд Каолович усміхався і з веселим робленим виглядом згортав численні аркуші креслень.

Раптом двері зачинились. То Костенко не бажав, щоб хтось підслухував їх. Більше я нічого не почув. Але висновок ясний.

Про це я сповіщаю Роньє і прохатиму його, щоб він надіслав нам ще кількох спеціалістів, а разом з ними і тебе.

Відкрилися вакансії, і нам їх треба захопити!

... Коли твій допитливий позір зупиниться на цих рядках, шукаючи відповіді, що ми робимо увечері, то знай: найкращий притулок пілотів і наших друзів — відомий Харківський ресторан „Замок Тамари“.

Щасливої тобі вдачі і нових польотів!

Твій Вальтер С.“

Роньє отримав запит-телеграму од Кляйстера:

„Ми маємо збитки тому, що наша лінія не забезпечена певною кількістю літніх машин“.

Роньє передав це з власними примітками до авіозаводу.

Директорові

„Наказую скінчити ремонт шести аеропланів через півтора місяці“.

А директор заводу поклав їх перед собою і викликав Вартгавзена. Йому було неприємно мати од пана шефа зайве нагадування, бо це стосувалося безпосередньо його дальшої кар'єри. Він закреслив півтора і написав „закінчити через місяць“.

А Вартгавзен, випроставшись перед директором, заявив, що машини, коли не заважатимуть Фогелі і Штайни, можна скінчити за три тижні. На його думку, завод з вдосконаленими приладдями і дисциплінованими робітниками мусить це зробити.

— Гаразд! Термін — три тижні.

Вартгавзен покірно обернувся і вийшов.

Через три дні на брамі заводу і кількох важливих цехів майоріли білі плями маленьких відозв із зворушливою заявою:

„Товариші!

Роньє обдурює робітників як власних, так і радянських. Частина робітників аероплянно-збірного цеху одмовилась категорично од ремонту побитих машин, призначених Україні, в той час, як Роньє зобов'язаний приставити новенькі літаки. Цим незначним фактом ми апелюємо до вашої свідомости. Підтримайте нас! Пам'ятайте обов'язки міжнародної солідарности!

Група інтернаціоналістів“.

Робітники інших цехів читали відозву і зацікавленим гуртом сунули в перерву до збірного, щоб дізнатись, у чім справа.

— Вже два дні, як ми припинили ремонту! — гордовито заявив Отто.

— А що вам відповів Вартгавзен? — допитувались робітники.

— Вартгавзен побіг до редакції соціал-демократичної газети і, перебалакавши з ким треба, вмістив статтейку! — Отто розкрив шухлядку з робочим інструментом, де лежала білою напоною надрукована стаття „Ахтунг, арбайтер“ — Увага, робітнику! Чи може революціонер страйкувати на заводі, що виконує радянські замовлення.

Газета глузувала з намірів групи інтернаціоналістів, і серед літер можна було побачити хитре око начитаного партійного репортера, що оголошував похід проти страйків взагалі.

Хочеш допомогти більшовикам, працюй на користь німецького капіталу! Діалектика!

Незначне явище серед каламуті інших подій виросло завдяки взаємній боротьбі, як хвиля морська, перед тим, як остаточно вдарити в прибережні мшаві скелі. Прибічників Фогеля більшало.

А Вартгавзен більш тижня умовляв робітництво працювати над усім, що має завод. Наче професіональний прохач, він ходив від одного до другого і доводив то жестом благання, то посиленням на партійну програму, коли це був демократ, то простою погрозою, він намагався припинити рух величенької маси, зрушеної Фогелем.

Влучно про нього сказав невгамовний Штайн:

— Вартгавзен поводить себе, як шкідник, що насипав піску в підшипники! Але від цього справа не загине!

Скальд надіслав листівку з краєвидом Києва.

„Кляйстер вже висловив думку про Костенків винахід:

— Ідея — прекрасна, але чи ми здійснимо її в наших умовах? Такими передовими винаходами добре займатися німецьким ученим, а не нам, коли наші авіозаводи уміють лише ремонтувати, а не будувати!“

Рядки застрибали в очах Фогеля. Що це там діється, на отій Україні? Хто сидить в правлінні, невже комуніст? Чи, може, Фогель, далекий тут од більшовизму, не може зрозуміти сенс синдикативської політики? Навряд, він, колишній патріот і демократ, правильно з'ясував собі суть інтернаціоналізму?

Все сплутувалося в думках Фогеля. Коли він не знає справи, то як тоді назвати його діяльність на заводі? Хто революціонер: він — Фогель — чи Кляйстер, що веде далеку стежку з України на захід? А, може, вони обидва революціонери, тільки не знайшли спільного шляху?

Туман густої задуми поплив у голові Фогеля і,

читаючи патріотичного листа Скальда, він хотів розвіяти його, позбавитись сірої вогкої пари, що затуляла широкі краєвиди сьогоднішнього життя. Він блукає в цьому тумані, не бачить нічого спереду. Хоче пронизати його очима і не взмозі. Він знає, що єсть у нього друзі та їхні голоси летять відкілься, а де вони — не видно.

А Скальд розмальовував не абиякі перспективи для німців на Україні.

„... Через тиждень проєкта розгляне пан Консультант, але він уже неприхильно поставився до Костенкової ідеї...“

Туман в голові густішав щодалі. Плутані нитки довгих дум зникали в густому ошаруванні пари, спадаючи на жмутки телеграфних дротин, що розбігались у всі боки і губилися в білих хмарах.

Поїхати б туди, та не можна покинути завод. Краще роздмухати вогонь протесту серед усіх, щоб потім зненацька з'явитися в Харків і розкрити махінації хитрих людей.

Штайн щовечора заходив до нього і поділяв гадки механіка.

— З нашої маленької справи виросте великий страйк. Уже питають, коли він почнеться. Хочуть вимагати підвищення платні плюс кілька економічних вимог!

— На одних симпатіях до більшовиків не виграєш, — одповів Фогель, нахилиючись над столом. Треба, щоб симпатії перетворились у віддану любов!

По заводу пішли чутки, що страйк почнеться завтра. Головним питанням дискусій, розпочатих в усіх цехах, була зачіплива тема: чи може революціонер страйкувати, коли завод виконує термінове замовлення для більшовиків.

Роньє, не виїжджаючи останні дні з Берліну, отримував щодня відомості про працю власних заводів. Він був у Кенігсберзі, та затримка з заводом „Роньє —

Валь“ в Італії примусила його не стежити за останніми. Звичайно він не читав Кенігсберзьких газет, а Вартгавзен ще мав сумнів і нічого не писав шефові про те, хто колобродить заводську масу.

Лише директор боязко сповіщав телеграмою, що Роньє потрібно прибути на місце.

„Можливий страйк. Щоб його попередити, я звільняю сто душ, і завтра їх не впустять на завод“.

Роньє це не було в новину. Страйки вже кілька разів збаламучували його спокій, і він летів на хуткому аеропляні туди, де потрібно було залатати прорвану греблю прибутків.

Телеграма прибула в десять ранку. Значить, його величний „Сатурн“ встигне до заходу сонця спуститись на асфальтове поле Тесав.

Завод огорожений великим камінним муром, що тягнеться поламаними прямокутниками, з обох боків оточивши поле аеродрому. А там, де шляхи з Тесав і Кенігсбергу добігають до муру, височить могутня брама з тяжеленими створками. Навкруги — рівнина, пошматована різнобарвними смугами оброблених полів.

Наступного дня до заводу по шосе їхали робітники велосипедами, мотоциклами. Меткі постаті линули одна за одною і тихе герготання моторів сповнювало ранкове повітря своєрідним ритмом.

Перед заводом робітники зупинялись і проходили в розчинену браму. Тут їх чекала несподіванка. Під склом заводських розпоряджень біля контори висів наказ директора про звільнення сто чоловіка. Недалеко від об'яви впевненим спокійним кроком походили поліцаї і хижим поглядом стрівали кожного, хто проходив до внутрішнього дворища.

Фогель приїхав, як і всі, велосипедом, і перше, що він зробив, проглянув реєстр звільнених з роботи. Ну, звичайно, звільнили Штайна, його і інших, хто був не до вподоби начальству. Революційно - настроєних викидали геть.

Біля реєстрів метушилися люди. Кожний хотів знати, чи працюватиме він, чи матиме надалі засоби до життя. Очі притамовано бігали по прізвищах. Брови то збігалися до купи, стовбурчили на чолі лінії зморшок, то гнулися в'юнами, коли людину особливо вражав прикрий факт життя. Обличчя, як люстро, одбивало почуття робітника. У хитких слабодуких брови пересували вгору своє перенісся, і тоді здавалося, що людина в одчаї, що вона сумує за втраченим щастям спокійного заробітку. У таких нижчі половини брів звисали вниз, як вуса. Очі розгублено бігали, немов загубили теплий і затишний притулок в житті.

В інших брови нависали над очима, як ялинкові стрічки. З таких брів падала тінь на очі і блиски гніву від цього здавались палкіші й гарячіші. У таких все нагострювалось, все зливалось в одну цятку, в один фокус.

Фогель лишився на дворищі і стиха почав говорити усім, хто проходив повз нього.

— Хлопці. Без крику, без шуму — італійський страйк! Станемо поруч варстатів — і жадного руху. Стій, наче ти хочеш працювати і чекаєш інструменту. Розумієте, Тутті-Фрутті.

— Гаразд, — відповідали стиха.

— А чому ніхто не скликає мітинга? Де наші проводирі? Може, полякалися? — голосно гукнув грубезний голос біля контори.

То озвався Вартгавзен. Його заморочила якась притамованість робітництва. Не то в надзвичайному одчаї чи жалобі, не то воно змовилось на невідомий вчинок.

— Друзі. Ніяких мітингів, — сперечався з прихильниками Вартгавзена дзвінкий Штайн, який на власний досвід знав, що значить розпочинати мітинг поруч озброєних поліцаїв.

— А коли я хочу відкрити загальні збори на свіжому повітрі? — не вгамовувався

майстер, шукаючи серед натовпу молодого страй-каря.

— Замовчи! — одповів йому з другого краю Штайн.

Відчувалося, що по цехах проведена певна агітація за чудернацький італійський страйк. Кілька сот робітників, захоплених однією думкою, мовчазно пройшли на свої місця і посідали поруч нерухомих варстатів.

Поліцаї здивовано проводили сіросиню смугу працівників. Розчинені брами цехів всмоктали її в себе і позачинялись.

Дворище спорожніло.

Якось неприємно стало, коли всі вони опинилися в великих цехах серед численних мовчазних машин. Мовчить моторний. Заснула іспитна станція, наче двигуни розучились пихкати рожевим газом спаленої бензини.

Залізний сон оволодів заводом. Надзвичайна тиша настала там, де вчора крицеві бантини тремтіли од гуркоту і стукотняви машин.

Хіба голоси п'ятисот чоловіка потрясуть широкий простір високого цеху. Слабий людський голос перед монументами людської праці.

Фогель дивно почував себе в незвичному оточенні мовчання.

— Тримайтесь, товариші, єдності, — гукав він, походжаючи поміж станками.

В дев'ять ранку разом з директором Ронье приїхав на авті на завод.

Тиша моментально огорнула їх своїми прозорими крилами, коли вони потрапили в дворище.

— Чому поліція нічого не вдіяла з ватажками страйку? — обурливо спитав Вільгельм, приймаючи рапорт від начальника місцевого поліцай-президіуму.

— Ми чекали на рішучий виступ, а вони несподівано оголосили італійський страйк.

— А звільнені отримали платню?

— Ніхто з них не пішов до каси. Бо касир лише недавно привіз з банку гроші.

Мотоцикл касира справді стояв посеред двору, навантажений трьома запечатаними кипами паперових грошей, що давно загубили вартість і рахувалися на мільярди.

Касир не встиг перенести їх до каси і разом з охороною очікував, поки принесуть ключі.

Але страйк мав не однаковий успіх у цехах. Вартгавзен обійшов мотористів і з „революційною“ завзятістю почав їх переконувати, що не можна страйкувати там, де їхня праця безпосередньо зміцнює Жовтневу революцію.

— Ви — зрадники соціалістичного руху. Коли б знали більшовики, що роблять їхні друзі, вони б давно запротестували проти такого застосування принципу міжнародньої солідарності.

Майстер посилався на своє революційне минуле і доводив з усіх сил, що Фогель відомий авантюрник, який в революційному рухові нічого не тямить.

Мотористи почали роздумувати. Принаймні, ніхто не запротестував проти перегляду власного вирішення. Це підбадьорило демократа і він заговорив з новим переконанням:

— Щоб бути кращим другом рад, треба припинити безглуздий страйк. Ми мусимо одмовитись од власного егоїзму. Заради маленьких вигід ми губимо велику справу найвеличнішої з світових революцій. Ми забули, — очі Вартгавзена сповнилися шляхетними споминами минулого, — що саможертва завжди окупляється. Ми — дріб'язкові люди, ми не робітники і не революціонери, коли не зрозуміємо загального поступу історії.

Майстер запалав, зогрітий новим жаром.

— Мало цього. Таким страйком ми виснажуємо сили даремно, бо нема передумов перемоги. Візьмімо статистику повоєнних страйків, заколотів. Більшість з них кінчалася провалом. Значить, коли взяти мате-

матичну середню, за законом великих часів, сього-
днішній протест і вимоги не досягнуть поставленої
мети. Краще зберегти сили для майбутнього виступу.

Хто б знайшовся серед мотористів з таким хистом
до логічних промов, щоб розбити хитрого і досвід-
ченого демократа?

Заклики Вартгавзена і його жести говорили за
шляхетну вдачу. Промова брала за серце. Демократ
радив уявити мотористам Україну, уявити сум радян-
ських товаришів, коли вони довідаються, що їхні
заводи зупиняться лише тому, що зрадники єдиного
товариства робітників і міщани революції побажали
мати зайвий пфеніг у кишені.

— Припинити страйк,— не втримався один з робіт-
ників.

— А краще піймати Фогеля та викинути геть з
заводу, щоб не бруднив соціалістичну сім'ю.

Сталося так, як про це мавив Вартгавзен. Настрій
рішуче змінився. Виступ дав йому перемогу, і яку!
Фанатики стають на його бік. А перед цим хіба
ріка не текла вниз, непорушно і рівно, захоронюючи
єдиний напрям. Хіба майстер не зіграв ролю вели-
кого вітру, що погнав хвилі проти течії, всіма си-
лами зупиняючи навалу ріки. З гнівним ревом вона
посунула назад і завирувала.

Мотористи виступили проти страйку.

— Хай звільнених приймуть знову, і ми підемо з
вами,— погодилась невгамовна частина протестантів.

— Товариші, ходіть по заводу і скажемо: стаємо
на роботу. Ми жертвуємо себе ім'ям міжнародньої
солідарности,— хмуρο запропонував останній проте-
стант.

— Це зробить делегація в десять чоловіка.

І, здівшись серцем, Вартгавзен виїхав бльокнота,
щоб записати делегатів, обраних за всіма правилами
найвищої демократії.

В інших цехах панувала тиша. Вуха на звикли до
завмерлого мовчання і тому усіх кортіло вхопити

інструменти та оглушити тишу. Тиша дратувала нерви. Руки мимохіть шукали молотка.

Навіть Штайн і той не витерпів:

— Нащо цей італійський страйк? Краще було б простий, звичайний.

— Зате не прийдуть штрейкбрехери.

Тимчасом тиша сама розповзлась і зникла в кутках, немов ховаючись у павутиння. З моторного сюди долетів непевний шум.

— Друзі! Вони йдуть до нас, — сповістив рухливий Штайн, що в цей момент уже стояв біля вікна і дивився на двері сусіднього цеху.

Поміж варстатами поповзла тривога. Страйкарі підводились на своїх місцях і перепитували один одного. Кілька душ пробігло до вікна, і в цеху залунали громіхкі кроки.

— Товариші. А з цього боку суне поліція, — несподівано скрикнув літній дюральник, насуплюючи брови і обпираючись обома руками на сталеву колону, що на неї падав темний промінчик літнього сонця.

— Лихо, хлопці, настає для нас. Поліція женеться за Фогелем, а він, бідолашний, ледве одбивається од них. Бачите, вони наслідують на нього — він тікає сюди.

З правого боку йшла повільно делегація моторового. Вона вже встигла побути в деревообробному і, заручившись їхньою згодою, прямувала до останнього з великих цехів — до аероплянно-збірного.

Ліворуч — відкіля світило сонце — видно було, що на дворіщі трапилось якесь нещастя. Через вікно бачили дюральники, обойники, і збірники, як Фогель мчав од механічного цеху. Двері тільки не зачинились за ним і вдарили по руці якогось поліцей, що вчепився за піджак механіка. Рука спершу скарьжилась, потім рвучко заховалась. Але через хвилику дверина знову одчинилася і з механічного вистрибнула один за одним шість розлютованих чоловіка. Перші три були поліцаї, два інші — табельники того ж

цеху, а остання постать, загорнувшись у легкий плащ, солідно вийшла на двір і зупинилась.

— Обов'язково заарештуйте! Не дайте йому втекти!

Дюральники пізнали цю крикливу людину. Це був Вільгельм Рон'є. Схвильоване обличчя рухалося зморшками і на червоних вилицях проступали плями образи.

Ліва рука шукала якусь річ у кишені і напевне не знаходила, бо надто хвилювалося серце поважної людини.

Фогель біг, не оглядаючись. Вираз щастя, не вважаючи на небезпеку, ошарував радісним колом його чоло. Звідти зривались краплини поту і блискучими цяточками падали на землю.

— Наша взяла. Механіки не відступили! — волав він.

Видовище гонитви зворушило глядачів. Хто стояв праворуч, перейшов на цей бік і, коли делегація пройшла коридором до входу, на правій половині нікого не було. Вона наблизилась до порожніх аеропланів, що затуляла їй ліву половину, і застигла в нерішучості.

Вартгавзен розгублено обдивився. Покинені літаки загородили шлях.

— Де ж страйкарі? На тому боці, чи що? — невесело запитав він, байдуже поглядаючи на машини, підважені горішніми бльоками.

— Товариші, ви тут?

Невиразний далекий тупіт одповів на його слова. Штайн з численними друзями стояв біля вікна. Фогель хутко наближався до них. Стурбовано всі спостерігали за гонитвою. Небезпека для механіка зростала, назустріч бігли два інші поліцей.

Піймають? Куди тепер врятуватись Оттові?

— Відкривай вікно, — догадався Штайн і, ставши на підлокотники, вмить повернув ручку рухача. Віконниці розпахнулись.

— До нас! До нас! — закричали разом збірники.

В наступну мить Фогель звернув з прямого шляху і, взявши розгону, підібрав під себе ноги. Стрибок вийшов

невдалий. Коліна зачепилися за підлокотник віконниці і тіло, наче лантух чорносливу, важко звалилось на бік, маючи впасти на цементову долівку. Фогель зажмурився, чекаючи вивиху чи поламки костей. Але назустріч йому простяглись долоні, і механік влучив у м'язисті ресори товариських рук.

— Що трапилося в механічному? — посипались, як стиглі зерна, запити з усіх боків, коли захеканий Отто підвівся на ноги.

Чиясь турботлива рука зачинила вікно і поліцаї опинились перед стіною похмурених гнівних очей. Залізні ґратовані рями розрізнили їх.

Фогель обмацав себе, і поки не впевнився, що біль у лівому коліні тимчасовий, не відповідав.

— В механічному почали хвилюватись. Прийшов Роньє і сказав, що він накидає за кожну марку заробітку сім пфенігів. Я прийшов туди якраз, коли він умовляв кволих і посилався, що, мовляв, наш цех погодився з його пропозицією і приступив до праці.

Навкруги Фогеля утворився стислий гурт і кожний хотів почути з вуст самого свідка, як і чим змовляли працівників.

— Я заперечив шефові і з обуренням сказав, що досі жаден цех не працює і не працюватиме.

В голосі Отто звучала придушена, захована лють. Подія надто захопила його, і піднесення напружених нервів все не спадало. Блискучі очі Отто бігали по колу слухачів і бризкали голубим прибором запалу. Він мав розповідати далі, та раптом з-за білих машин виповзла постать і з хитрою усмішкою сказала:

— А наш цех уже працює. Ми прийшли домоворуватися з вами, щоб припинити страйк разом.

Коли б з аеропляна скинули бомбу і вона розірвалася би та закутала б місце вибуху димним лахміттям, то звук раптового розриву не так вразив би всіх, як оці слова.

Нагинаючи спини, виповзли поза хвостами літаків десять посланців моторового. Їхня поява зацікавила Фогеля, і він встав і пішов просто до них.

— Хто, що припинив?

— Мотористи просять вас усіх, товариші, — почав найстарший з делегатів, чемний і привітний майстер моторового, — ім'ям великої руської революції почати роботу. Хай ми трошки гірше проживемо на цей раз, та зате Україна матиме з чим розгортати власну промисловість. Коли скінчимо їхнє замовлення — тоді й оголосимо справжній страйк.

Старий наче говорив правду. Принаймні, він говорив це широко й одверто. Роки довгої праці поклали їдкий олійний одбиток на обличчі. Загубивши молодий запал, він байдужо ставився до власного життя і лише жевріло в старечому серці співчуття до руських братів. Їм би допомогти, їм би не зрадити — так думав він завжди.

Заява мотористів справила гнітюче враження і проти майстра вийшов теж спокійний, але у цю мить гнівний запалений дюральник.

— Сором, брате, отаке казати! І ще робітником зветься. Ще був головою страйкарського комітету на Кільських верфях. Геть від нас. Іди скажи своїм, що ми відмовляємось од зради.

Делегати злякано одступили на крок. Вартгавзен помітив, що делегати можуть спасувати перед збентеженням гуртом і, щоб підтримати попереднє вирішення, виступив уперед. Почав промову, посилаючись на високі ідеали єдності і шляхетно помахуючи рукою в такт власним думкам.

За цим зворушенням усі забули про поліцію, а вона, не здіймаючи зайвого шуму, оточила всі виходи з цеху. Постаті блукали попід вікнами і стежили за тим, що діється всередині цеху, добре освітленого розкиданим матовим світлом сонця. Браму заперли, і догадливий Штайн стеріг, щоб хтонебудь не одкинув назад товстого засова.

Роньє теж підійшов до вікна і глумливо проговорив :

— На моє щастя, маю не поганих друзів,— і глянув на Вартгавзена, який з непотрібним патосом закликав уперед товаришів — на шлях дійсної нефалшивої єдності.

— Я знаю, що Фогель кращий за мене оратор. Тому хай делегати запросять його до моторового, де він зможе переконати усіх в протилежному.

— Ви зайдете, Фогелю, до нас? — спитав старий моторист.

— Хоч зараз. Бо у нас ніхто не одмовляється продовжувати страйк. Ми вимагаємо — хай дрібницю,— але вимагаємо восьмигодинного дня, легалізації заводського комітету робітників, кращої платні, і... посилки кращої продукції революційним країнам. Значить, іти до них, Тутті - Фрутті? — запитав, обернувшись, Отто.

— Навкруги цеху поліція, — здалеку крикнув Штайн. Але це не почули.

— Иди, Тутті - Фрутті. Ми з тобою.

І лава поповзла попід літаками — напростець до моторового.

XII Цього й чекала поліція.

Ледве з дверей випливла постать Фогеля, як два жандарі відштовхнули делегатів, за якими простував механік, два інші зачинили двері і замкнули на прищипку.

Робітники збірного лишилися там, в цеху, а Фогель — один серед непевних друзів, делегатів, що з них половина бажала позбавитися неприємного інтернаціоналіста, — опинився в оточенні синього замкненого кола поліцаєвих рук.

Штайн кричав йому щось із цеху, розбиваючи шибки, робітники гуркотіли дверима, били чим попало, вимагаючи, щоб їх випустили. Делегати-мотористи розсипались, як курчата, на яких напав несподівано шуліка. Один Вартгавзен та два молодих

робітники розривали поліцаєво коло і, напевне, хотіли врятувати Фогеля од неминучого арешту.

З-за рогу тихими кроками вибіг Вільгельм Роньє і теж щось крикнув, чи поліцаєм, чи кому іншому—було не чути. Може, він зрадів, що поліція нарешті схопила ненависного Робінзона комунізму.

Фогель одбивався, як міг, і, розкидаючи погляди по дворищу, міркував, куди б утекти, як скористувати коротеньку мить, поки не набігла допомога поліцаєм.

Недалеко — метрів п'ятдесят відділя — стояло біля контори три мотоцикли і автомобіль. Два мотоцикли приїхали з поліції, один — належав касирові — він на ньому возив з Кенігсбергу гроші. В темносиньому автомобілі з блискучими фіолетовими бортами сидів шофер Роньє і, привставши, наче готувався встряти в сутичку.

Погляди оточеного Фогеля звернулись до мотоциклів.

На щастя, біля них не було нікого, окрім поліцає і касира, що в цей момент повертався з контори за брезентовим лантухом з грішми.

— Туди! Туди! — крикнуло серце збентеженим пульсом.

Фогель міцно вдарив одного поліцає в живіт — у його очі полізли на лоба, він зайокав і впав, розкидаючи звужене коло.

За хвилину Фогель вирвався і, перекинувши касира, зрушив мотоциклета з місця. Дав газу, пробіг кілька кроків, ускочив на сидіння. Мотоциклет гучно затарахкотів і зник за рогом аероплянного збірного.

На дворищі зчинилась метушня. Штайн і робітники вирвались північним боковим ходом і з криком „перекидай поліцаєві мотоцикли“ набігли на місце стоянки машин раніше, ніж сюди встигла поліція.

— Не давай всідати Роньє. Викидай геть шофера! — хвилювались інші і розбурханим гуртом оточили Вільгельмовий автомобіль.

— Вони не наздоженуть його. Хлопці, сюди.

Шофер несподівано вилетів з кабінки, щось гукнув Роньє і зі стогоном упав на асфальт.

Мотоцикли, наче жуки з обламаними крилами, поперевертались, а їхні колеса закрутились з тихим шумом. Чиясь рука догадалась відкрити вінтелі і повітря вирвалося з камер. Напружена гума обм'якла і припала безсило до ободу.

— Не забудьте розрізати телефонного дроту,— гукнув сполоханий Штайн.

На місце сутички поспішала поліція. Роньє, не сподіваючись на успіх, вихопив бравнінг і вистрелив угору.

— Тривога! Тривога!

— Зачиняйте браму заводу,— залунали зойки з того боку збірного. То команда охорони вживала заходи для захисту авіозаводу і хутко запирала залізну браму.

Серед цієї колотнечі іноді випливала чорна постать Вартгавзена, що не втручався в бійку і хитав головою, щиро пришіптуючи:

— Боже, вони остаточно зрадили революцію.

Мотористи не дочекались повернення делегатів і, почувши сухий постріл револьвера, вийшли на повітря. Колотнеча між збірниками і поліцією тривала далі. Поліцаї жорстоко били гумовими кастетами по головах і, коли жертва кричала, штовхали її, кидали на землю.

Гурт робітництва поволі рідшав — частина одбивалась, частина давала чосу і одсувалась назад до цехового муру. Мотористи не наслідувались густою навалою людського вапна обліпити десяток озброєних жандарів та позбавити їх руку. Лише окремі робітники приєднались до спільників Фогеля, щоб відстояти автомобіль.

Штайн сміливо з'являвся в різних місцях сутички і щойно частував ворогів міцними вдарями жилавих кулаків.

— Господи. Він утік з мотоциклом і десятима мільярдами марок! — в розпачі кричав касир, завозьканий олією і пилюкою.

У розгубленого Роньє звисли руки. Звістка вразила його, і першу хвилину він забув навіть, що йому — ставному, міцному чоловікові ганьба не зловити механіка.

Боротьба між робітниками і поліцією не вгавала. Останні визволили мотоцикли і тепер відвойовували автомобіль. Збірники кидали каміння і поволі одступали.

Сигнал тривоги спізнився, і Фогель виїхав з заводу раніше, ніж охорона закрила браму.

„Тікати, тікати! — линули безперервні думки. — Поліцаї поженуться за ним! Можливо, наздоженуть: хіба Роньє не має телефона, автомашин, щоб перейняти десь на невідомих шляхах Пруссії і запроторити його до брудної в'язниці!“

Отто невесело поглядав уперед і зрідка оглядався, чи не виїхала з брами гонитва, чи не з'явився десь на шосе поліційний дозорець-мотоцикліст. Куди їхати? Який шлях буде найбезпечніший? Як потрапити до червоної землі, щоб розкрити правду українським братам?

Попереду шосе вигнуло свою дугасту шию, а на обрії, немов шабля зеленого драгуна, воно врізалось в майористий збіг містечкових далеких будинків.

Велика земна рівнина з численними селищами простелилась перед механіком. Де-не-де серед загальної прямої траплялись сині смуги ріки. Іноді вони набігали на насип і тоді шосе линуло в долину сірою виутюженою биндою. Великі озера оточували шлях, і Фогель їхав, не зменшуючи ходи, поміж двома розливами вод.

Мотоцикл працював добре. Позаду все було гарзд. Заспокоєний Фогель припинив рух і вирішив вибрати певний путь.

Дороговказ мав напис „Кенігсберг — Інстербург“. Його пряма тінь падала під ноги і простягалась до мотоциклетної коляски. Тінь накрила величенький брезентовий гаман з грошима. Зараз він взявся з зморшками: підчас утечі гаман колився, перевертався і ледве не випадав з кабінки. Захоплений утечею Фогель не помічав цього і тільки тут, на зупинці, звернув увагу на зайвий вантаж — коляску.

Гроші! Скільки мільярдів там? Радість на якусь мить оволоділа Отто. Уява, наче птах, полетіла кудись ген-ген, малюючи зорові, що можна зробити з кількома мільярдами паперових марок.

Але згадка припинила літ мрії.

Гроші? Він стане грабіжником? І не Роньє, а робітників, бо це зарплатня п'ятисот за два тижні!

Безумовно, Фогелеві вони не потрібні! Їхати з ними далі — не можна. Вантаж зменшує рух, потребує зайвої витрати бензину. І лишати їх на дорозі теж не можна!

Фогель схилився над гаманом, розпечатав його, оглянув десять товстеньких пачок! Замислився.

А сонце вже перегнуло смугу зеніту і, як стиглий вогненний плід, звисало з блакитної віти. Хмари кидали прозорі тіні на землю і одна за одною промайнули над головою механіка.

Фогель вирішив діяти так: в піджаку випадково знайшовся нездатний закордонний паспорт, що з ним він літав на Роньєвому „Сатурні“, коли шеф влаштовував свої справи по чужих країнах.

З цим паспортом він легко перейде кордон, бо литовський консул не одмовить поставити візу в Інстербурзі. Грошей у нього замало, та він візьме з касирових грошей свою зарплатню і лишить розписку.

Потому механік оглянув суворими інспекторськими очима механізм мотоциклу, найшов його справним.

Навкруги його розбігалися шосейні шляхи. Іноді повз пролітав який автомобіль і зникав, ледве здій-

маючи за собою синеньку куряву, перемішану з бензиновим згарищем.

Кенігсберг і Тесав манячили верхів'ями будинків, що угрузали за обрій. Раптом поміж трикутнім розворотом дахів недалекого містечка виросла чорна цятка, що почала більшати. За нею з'явилася друга, а незабаром і третя.

Сумніву не було. Це була організована гонитва, бо щойно посеред колисливих авто виблискували вогні зброї і іншої поліційної екіпіровки.

Авто мчали з скаженою хуткістю. Без сумніву, Фогель, знавець машин, міг сказати, що змагання на хуткість поміж мотоциклетом, хай добрим мотоциклетом, і автомобілями скінчиться не на користь першого. І це в тому разі, коли Фогель виїде зараз не кваплячись, маючи відстань в дванадцять хвилин найхутчішого руху.

Безперечно, мотоцикл програє змагання. А коли відчепити коляску і покинути її на шляху, це лише зменшить вантаж та не врятує втікача.

Раптом цікава і надзвичайно оригінальна думка спливла в голову Отто. Він усміхнувся, повернув обличчя до тих, хто наближався сюди, потім не утримався і зареготав.

Це чудова ідея, Тутті-Фрутті! Безумовно, вона визволить його з непевного стану.

Він вийняв блок-нота і на швидку руку написав записочку. Олівець хутко водив овали цифр.

А гонитва наближалася.

Розгорнувши пакунки і попорпавшись там кілька секунд, Фогель розпечатав мільонні папірці — загалом на 4 мільярди — і, коли наблизилось авто, жбурнув їм у машину біла дороговказа № 16 на каміння.

Ще хвилина і мотоциклет, знявши вихори повітря, подався вперед на схід з повним газом, хуткістю в сто шістнадцять кілометрів на годину.

Через два дні Фогель був у Ковно і радісно читав